

Economisch - Statistische Berichten

45e JAARGANG - 6 JULI 1960 - No. 2242

Reisdeviezen

R. MEES & ZONEN

Rotterdam

BANKIERS EN ASSURANTIE - MAKELAARS

Bagage- en ongevallenverzekeringen

Moderne levensverzekering met aandeel in de winst
en extra risicodkking zonder extra premie

ZWITSERSE MAATSCHAPPIJ VAN LEVENSVZERKERING EN LIJFRENTÉ

Kantoor voor Nederland: Herengracht 500, Amsterdam-C.
Tel. 37171-35095

Vraagt offerte - óók voor personeelsverzekering!

U reageert op
annonces in
„E.-S.B.”?

★
Wilt U dat
dan steeds
kenbaar maken!

FLATS, VRIJE HUIZEN, WINKELS BEDRIJFSRUIMTEN

Rotterdam en omgeving

FLATS, vanaf f 15.000.-
VRIJE HUIZEN, vanaf .. f 21.500.-

GRATIS op aanvraag beschikbaar:
M.A.B. n.v.-NIEUWS

Ons maandblad, waarin regelmatig
aantrekkelijke aanbiedingen volledig
omschreven worden opgenomen.

M A B n.v.

Makelaars in onroerende goederen

K.C. SLIJK Schiedamsevest 44d, Rotterdam-1
Tel. K. 1800 - 11.91.11 (2 lijnen)
Spreekuren: Dinsdags en Donderdags 10-16 uur.

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van de
Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.
Telefoon redactie: (010 of 01800) 5 29 39. Administratie:
(010 of 01800) 3 80 40. Giro 8408.

Bankiers: R. Mees en Zoonen, Rotterdam. Banque de Com-
merce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening
260.34.

Redactie-adres voor België: Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steen-
weg 357, Gent.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.

Abonnementprijs: franco per post, voor Nederland en de
Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 29,—, overige landen
f. 31,— per jaar (België en Luxemburg B.fr. 400).
Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts
worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Losse exemplaren van dit nummer 75 ct.

Aangetekende stukken in Nederland aan het Postkantoor
Westzeedijk, Rotterdam-6.

Advertenties. Alle correspondentie betreffende advertenties
te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij
H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam (Telefoon
6 93 00, toestel I of 3).

Advertentie-tarief f. 0,36 per mm. Contract-tarieven op aan-
vraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten”
f. 0,72 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt
zich het recht voor om advertenties zonder opgaf van
redenen te weigeren.

De vijftigste staat

Heel lang geleden — het was nog in de tijd dat wij spraken van Nederlandsch Indië — arriveerde een Amerikaan op Bali, die geen dag langer op dit eiland wenste te blijven, omdat reclame-affiches meer natuurlijk schoon hadden gesuggereerd dan hij in werkelijkheid kon waarnemen. Een soortgelijk geval heeft zich eens in het minder romantische Amsterdam afgespeeld. Ook hier voelde de bezoeker buitenlander zich teleurgesteld, omdat niet iedere Nederlander, zoals hij had verwacht, op klompen liep. Beiden voelden zich het slachtoffer van overdreven toeristen-propaganda. Dit ter inleiding van enkele gegevens over Hawai, sinds 4 juli jl. de vijftigste staat van de Verenigde Staten. Niet het toerisme, hier bevorderd door de veelvuldige afbeeldingen van gitaarspelende mannen en in rieten rokken dansende jongedames, vormt de belangrijkste bron van inkomen voor de bewoners van deze eilandengroep — door de Engelse ontdekkingsreiziger Cook Sandwich-eilanden genoemd —, maar de suikerriet- en de ananascultuur. In 1959 gaven ca. 240.000 vreemdelingen op Hawai \$ 85 mln. uit; de opbrengst van de suikerrietooft bedroeg \$ 140 mln. en die van de ananasteelt \$ 120 mln.

Men heeft zich in de Verenigde Staten met de gedachte vertrouwd moeten maken, dat deze eilanden — waarvan een schrijver eens getuigde, dat zij een „air-conditioned” tropisch klimaat hebben — de vijftigste ster aan de nationale vlag zullen toevoegen. De ligging in de Stille Oceaan, ver verwijderd van het vasteland der Verenigde Staten, is niet het punt dat het meest in discussie is geweest. De afstand van San Francisco naar Honolulu — de hoofdstad van de nieuwe staat met 300.000 inwoners en het beroemde strand van Waikiki in de onmiddellijke nabijheid — wordt door straalvliegtuigen in vijf uur overbrugd. De toetreding van Alaska als 49ste staat heeft tot veel minder commentaar aanleiding gegeven, terwijl dit gebied door het uitgestrekte Canada van de andere 48 staten is gescheiden. Het verschil in appreciatie van de Amerikaanse bevolking ten opzichte van de toetreding der beide staten is terug te voeren op de afstamming van hun bevolking. Alaska heeft een blanke bevolking, terwijl een groot deel van de bevolking van Hawai van gemengd bloed is. De oorspronkelijke bevolking van Hawai is van Polynesische afkomst, doch was te gering in aantal om de benodigde arbeidskrachten te leveren voor de door de geïmmigreerde blanken aangelegde suikerrietplantages. Van de ca. 600.000 inwoners is thans 31 pCt. van Japanse en 17 pCt. van Polynesische origine. Philippino's maken 12 pCt. van de bevolking uit, terwijl 23 pCt. uit blanken bestaat. Naar aanleiding van deze samenstelling van de bevolking en het toetreden van Hawai als vijftigste staat, merkte de

gouverneur van de eilanden op: „... Hawaiian statehood gives tangible evidence to awakening millions in Asia and Africa that the United States is no colonial power, but means what it says about equality of races and the democratic process”¹⁾.

Hawai zal de enige staat van de Verenigde Staten zijn, waarvan het grondgebied ieder jaar groter wordt. Niet door grenscorrecties of dergelijke maatregelen, maar door de uitgestoten lava van de twee nog werkende vulkanen, de Kilauea en de Mauna Loa. Aan de vulkanische as, die in de loop der eeuwen op de eilanden neerdaalde, ontlonen de eilanden gedeeltelijk hun natuurlijke vruchtbaarheid. Hierop berust de suikerriet- en ananasteelt. Voor de suikerrietcultuur heeft men uitgestrekte en zeer ingenieuze irrigatiewerken moeten aanleggen; soms zijn kilometerslange tunnels door de bergwanden gegraven. De suiker wordt geraffineerd in grote lokale suikerfabrieken. De ananascultuur heeft aanleiding gegeven tot het ontstaan van een niet onbelangrijke verpakkingsindustrie.

Buiten de agrarische sector vormen het bouwwezen en het militaire apparaat de belangrijkste werkverschaffers. Uit de toenemende stroom van toeristen, afkomstig van het „mainland”, zoals de Verenigde Staten op Hawai worden aangeduid, — in 1959 bezochten ongeveer evenveel Amerikanen Hawai als Europa — vloeit de noodzaak voort de logiesgelegenheid voortdurend uit te breiden: Honolulu groeit het snelst; zij heeft volkomen het karakter van een Amerikaanse stad. De grote bouwactiviteit heeft haar stempel gedrukt op de grondprijs. Op het eiland Oahu, waarop Honolulu is gelegen, wordt de prijs van de grond genoteerd per vierkante voet; op de andere eilanden rekent men nog per acre.

De roestige romp van het Amerikaanse oorlogsschip, de Arizona, in de haven van Pearl Harbour, herinnert aan de rampzalige dagen van de Japanse overval in 1941. Is Alaska het meest noordelijke verdedigingspunt van de Verenigde Staten, Hawai is het meest westelijke. In beide staten zijn de uitgaven van en voor het militaire personeel een belangrijke bron van inkomsten voor de bevolking. Een verandering in de militaire politiek van de Amerikaanse Regering zou tot ernstige verstoringen van het economisch leven van Hawai kunnen leiden. Vandaar dat niets nagelaten wordt om andere bestaansbronnen tot ontwikkeling te brengen. Hierbij gaan de gedachten vooral uit naar de lichte industrie op het gebied der elektronica.

¹⁾ Geciteerd door F. Simpich Jr. in een artikel getiteld: „Hawaii, U.S.A.” in „The National Geographic Magazine” van juli 1960.

INHOUD

	Blz.		Blz.
De vijftigste staat	691	Bedrijfseconomische notities:	
Het staalproject Europoort; enkele kostprijsaspecten, door Drs. W. C. Kroft.....	692	De uitgestelde aandelenemissie a pari in de vorm van converteerbare obligaties, door J. G. Nolst Trenité	705
Is hoogbouw gewenst of noodzakelijk?, door Prof. Dr. Ir. H. G. van Beusekom.....	697	Geld- en kapitaalmarkt, door Dr. C. D. Jongman	707
„Rotterdam”, biologisch monster, door Ir. H. B. Goettsch	649	Notities:	
Beschouwingen over het Radcliffe-rapport (III), door Prof. Dr. H. W. J. Bosman.....	701	Reizigersvervoer van en naar Engeland.....	696
		Statistieken	708

COMMISSIE VAN REDACTIE: Ch. Glasz; L. M. Koyck; H. W. Lambers; J. Tinbergen; J. R. Zuidema.
Redacteur-Secretaris: A. de Wit. Adjunct Redacteur-Secretaris: J. J. Hartemink.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

Het staalproject Europoort

Enkele kostprijaspecten

Van de kostprijfactoren, welke wij in ons vorige artikel noemden, behandelen wij hieronder allereerst de invloed van het gebruik van grote ertstankers op de vrachtkosten.

Externe transportkosten.

In het artikel van Prof. Dr. J. F. ten Doesschate in „E.-S.B.” van 30 maart 1960 wordt gesteld, dat de financiële voordelen uit het ertstransport met grote schepen betrekkelijk gering zijn. Dit wordt geconcludeerd nadat een vergelijking is gemaakt tussen de aanvoer met schepen van resp. 20.000 - 25.000 ton en 10.000 ton en schepen van resp. 60.000 - 75.000 ton en 25.000 ton. De verschillen zouden in beide gevallen in de orde van grootte liggen van f. 2,50 per ton.

Wij halen uit de literatuur een ander voorbeeld aan, waaruit duidelijk blijkt, dat de besparingen op de vrachtkosten zeer aanzienlijk zijn. In het tijdschrift „Stahl und Eisen” van 17 april 1958 wordt een voorbeeld gegeven van de daling van de vrachtkosten bij schepen met een stijgende tonnage. Het voorbeeld heeft betrekking op het vervoer van erts van Fort Gouraud naar Europa en van Gabon naar Baltimore.

TABEL I.

Vrachtkosten in afhankelijkheid van de scheepsgrootten

Scheepsgroote (1.000 ton deadweight)	20	40	60	80
Diepgang in meters	10,8	12,5	13,8	15,0
Vrachtkosten (Franse franks per ton)				
a. Fort Gouraud naar Europa (2.500 mijl)	1.030	780	690	595
b. Gabon naar Baltimore (5.300 mijl)	2.040	1.540	1.370	1.240

Uit de tabel blijkt, dat de daling van de vrachtkosten per ton zeer aanzienlijk is. Zo blijken de vrachtkosten per ton van Fort Gouraud naar Europa bij schepen van 60.000 ton ca. 33 pCt. lager te zijn dan bij schepen van 20.000 ton. Voor de afstand Gabon-Baltimore bedraagt deze daling eveneens ca. 33 pCt. De daling van de vrachtkosten in verhouding tot de absolute hoogte daarvan blijkt dus zeer aanzienlijk te zijn. Overigens zij opgemerkt, dat het reeds genoemde verschil in vrachtkosten van f. 2,50 per ton bij vergelijking met het door ons genoemde cijfervoorbeeld aan de lage kant is. In het artikel van Prof. Dr. J. F. ten Doesschate, waarin wordt gewezen op een berekend vrachtverschil van f. 2,50 per ton, is niet vermeld, op welke vervoersafstand deze f. 2,50 betrekking heeft. Uiteraard is de af te leggen afstand van grote invloed op de kosten. Uit het door ons gereleveerde voorbeeld blijkt dit duidelijk. Het verschil in vrachtkosten per ton bij vervoer met schepen van 20.000 ton en schepen van 60.000 ton van Fort Gouraud naar Europa bedraagt ca. 340 franks en van Gabon naar Baltimore ca. 670 franks. Uitgaande van de koersverhouding op 1 januari 1959 kan het prijsverschil in guldens per ton worden berekend op resp. f. 2,62 en f. 5,16.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat voor een groot gedeelte van de aan te voeren erts het gunstige vrachtkostenverschil tendeert naar laatstgenoemd cijfer, aangezien men mag verwachten, dat een toenemend aandeel van de te verbruiken erts afkomstig zal zijn uit Noord-

Zuid-Amerika. Deze waarschijnlijkheid geldt in het bijzonder ten aanzien van een eventueel te vestigen ijzer- en staalindustrie op Rozenburg. In de nabijheid daarvan, nl. in het Botlekgebied, is immers gevestigd het overslagbedrijf Müller-Hanna. Naar dit overslagbedrijf worden grote hoeveelheden ijzererts vervoerd, afkomstig uit Labrador. Aangezien deze erts over grote afstanden worden vervoerd, zullen de besparingen op de vrachtkosten hier wel heel sterk spreken.

De aanwezigheid van een ertsoverslagbedrijf in de directe nabijheid der hoogovens biedt nog andere voordelen. Een belangrijk punt is, dat een keuze kan worden gemaakt uit verschillende kwaliteiten erts, die in de directe nabijheid in voorraad worden gehouden. Voor een bedrijf in Rozenburg komt daar nog een additioneel voordeel bij. Het is namelijk bekend, dat er plannen bestaan op het eiland Rozenburg in de directe nabijheid van een eventueel hoogovenbedrijf een tweede overslagbedrijf te vestigen, welke het mogelijk maakt de hoogovens van erts te voorzien door middel van transportbanden. Hierdoor behoeft men niet te beschikken over grote kostbare losinstallaties, die de exploitatierekening van een te vestigen hoogoven- en staalbedrijf in nadelige zin zullen beïnvloeden.

Daarbij zullen de voordelen van een grotere bezetting van de losinstallaties toch worden genoten door het bedrijf op Rozenburg, aangezien deze grotere installaties in gebruik zijn bij het overslagbedrijf, welke uit hoofde van zijn speciale functie van ontvanger van erts uit verschillende delen der wereld in staat wordt gesteld tot een optimale benutting daarvan. Aangezien een dergelijk overslagbedrijf tevens de functie van het voorraad houden verzorgd, vervalt deze taak voor een bedrijf in Rozenburg. De kostprijs van een dergelijk bedrijf zal dus waarschijnlijk in mindere mate worden belast voor de kosten van het voorraad houden.

Een volgend punt waarop wij willen wijzen betreft het toenemende gebruik van aardolie in de ijzer- en staalindustrie. Het is onnodig te zeggen, dat vestiging op Rozenburg hier voordelen kan bieden, welke nauwelijks elders kunnen worden verkregen. Reeds geruime tijd beschikt het Waterweggebied over een aantal olieraffinaderijen, welk aantal nog recentelijk is uitgebreid met een zeer grote eenheid. Op het belang van raffinaderijen in de directe omgeving kan misschien met de meeste nadruk worden gewezen in verband met mogelijke toekomstige uitbreidingsplannen van de ijzer- en staalindustrie, waarbij het niet uitgesloten mag worden geacht, dat in sterkere mate gebruik zal worden gemaakt van aardolie.

Opbrengst bijprodukten.

Een ander vraagstuk betreft de aanwendingsmogelijkheden van de nevenprodukten der ijzer- en staalindustrie. Met het oog hierop acht de heer Ingen Housz het van groot belang, wanneer de ijzer- en staalindustrie in de nabijheid van grote steden is gelegen, waar de beschikbare gassen kunnen worden aangewend voor verbruik als stadsgas en voor de produktie van elektrische energie. De verzekering van een regelmatig en lonende afzet van de nevenproduktie

U kunt Uw beleggingsrisico verdelen over ruim 175 vooraanstaande

Waarom zoudt U meer risico nemen dan nodig is? Door aankoop van een aandeel 'Vereenigd Bezit van 1894' verkrijgt U in feite een volledige aandelenportefeuille, veilig verdeeld over ruim 175 zorgvuldig geselecteerde ondernemingen. Zodoende komen U de voordelen van aandelenbezit ten goede en ligt een aantrekkelijk rendement binnen Uw bereik.

Alle banken en commissionairs kunnen U inlichten.

N.V. VEREENIGD BEZIT VAN 1894

De voordelen van aandelenbezit met beperking van risico

WESTERSINGEL 84, ROTTERDAM

ondernemingen

(advertentie)

is uit een oogpunt van kostprijs van grote betekenis en het is daarom van belang, dat bij de oprichting van een ijzer- en staalbedrijf op Rozenburg bij voorbaat goede afzetmogelijkheden vaststaan. Bij deze afzet behoeft niet alleen gedacht te worden aan direct huishoudelijk verbruik, zoals bijv. stadsgas, of aan een verbruik via het tussienstadium der elektriciteitsproductie. Het is niet onmogelijk, dat een industrieel verbruik in betekenis zal toenemen. In dit verband wijzen wij op berichten in de pers waaruit bleek, dat de Staatsmijnen overwogen over te gaan tot stichting van een bedrijf voor de productie van plastics in het Waterweggebied. Bij deze productie zou gebruik worden gemaakt van bepaalde nevenprodukten van een te stichten hoogovenbedrijf op Rozenburg. Het is mij als niet-insider niet bekend in hoeverre deze berichten op een reële basis berusten. Onafhankelijk van de wel of niet juistheid van deze berichten doen zij evenwel de vraag opkomen, of en in welke mate het omvangrijke industriële potentieel in het Waterweggebied mogelijkheden schept voor de afzet van de nevenprodukten van een ijzer- en staalindustrie.

Volledigheidshalve zij nog opgemerkt, dat de problematiek ten aanzien van de afzetmogelijkheden van de nevenprodukten toeneemt met de omvang van de bedrijven. Een opzet, welke in de aanvang geringer is dan bijv. een productie van 1,5 mln. ton ruwstaal, ondervindt vanzelfsprekend minder moeilijkheden bij het opbouwen van een afzetmarkt voor nevenprodukten dan een bedrijf met genoemde omvang. Is eenmaal met een productie van kleinere omvang op succesvolle wijze een aanvang gemaakt, waarbij tevens bevredigende afzetmogelijkheden van de nevenprodukten zijn gevonden, dan is het minder moeilijk bij een voortgaande uitbreiding van de ruwstaalproductie voor de additionele hoeveelheden beschikbaar komende nevenprodukten een lonende bestemming te vinden. Wij wijzen erop, dat Rozenburg het bijproduct Thomaslakkenmeel zal produceren, als kunstmeststof van belang voor de Nederlandse landbouw. Uit betrouwbare bron vernamen wij, dat zulks een voordeel biedt van ca. f. 10 per ton ruwijzer.

Lonen, salarissen, sociale lasten.

In zijn artikel in „E.-S.B.” van 30 maart 1960 wijdt Prof. Dr. J. F. ten Doesschate een interessante beschouwing aan het vraagstuk van de personeelsbezetting in zijn relatie tot de omvang van de productie. Schrijver stelt, dat de post lonen, salarissen en sociale lasten kan variëren tussen f. 50 en f. 100 per ton, afhankelijk als deze is van de grootte van het bedrijf, de bezettingsgraad en de soort van walsenrijprodukten.

„Installaties met een grote doorzet leiden tot lage loonkosten, omdat kleine en grote installaties van dezelfde soort in het algemeen eenzelfde aantal bedieningsmensen vragen. Het bedrag van de niet direct productieve lonen daalt vooral met de stijgende bedrijfsgrootte, doordat er diensten en specialisten zijn, waaraan bij vergroting van de productie slechts relatief weinig uitbreiding behoeft te worden gegeven”.

De uiteenzetting van Prof. Dr. J. F. ten Doesschate doet bij ons de vraag rijzen welke de afzonderlijke invloed is van de elementen grootte van het bedrijf, bezettingsgraad en soort walsenrijprodukten op de grootte van de variaties in de loonkosten tussen de genoemde f. 50 en f. 100 per ton. Een inzicht hieromtrent zou van grote betekenis kunnen zijn bij het vaststellen van de eisen ten aanzien van de grootte, de bezettingsgraad en de aard van de te produceren walsenrijprodukten van een te vestigen bedrijf op Rozenburg. De zeer summere gegevens die nu worden verstrekt laten niet toe zich hieromtrent een oordeel te vormen.

Wij zouden vervolgens een vraagteken willen plaatsen bij de grafische voorstelling, welke weergeeft het „globaal verloop van het totaal aantal werknemers gerekend per miljoen ton ruwstaal per jaar voor een volledig geïntegreerd ijzer- en staalbedrijf”. Er is geen reden om te veronderstellen, dat de „economics of large scale production” zich niet zouden voordoen bij een geïntegreerd ijzer- en staalbedrijf. Een globaal inzicht hieromtrent kan misschien wel worden verkregen uit de grafiek, maar dan zouden wij toch wel willen vooropstellen, dat het woord *globaal* extra nadruk behoeft. Het feit, dat omtrent de invloed van de bezettingsgraad en de soort walsenrijprodukten geen ver-

dere gegevens zijn verstrekt doet vragen rijzen ten aanzien van de juiste betekenis van de variaties tussen f. 50 en f. 100 per ton.

Er is bij de grafische voorstelling niet vermeld op welke bedrijven deze betrekking heeft, noch voor welke tijdsperiode deze relatie geldt. Aangezien wij konden beschikken over cijfers betreffende de ruwstaalproductie en de personeelsbezetting bij de Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken N.V. en de aangesloten bedrijven achten wij het interessant deze cijfers te plaatsen tegenover die, welke uit de genoemde grafische voorstelling kunnen worden afgeleid. De cijfers betreffende de Koninklijke-Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken N.V. zijn ontleend aan de jaarverslagen van deze onderneming en hebben betrekking op de boekjaren 1956 tot en met 1959.

TABEL II.

Aantal werknemers per 1.000.000 ton ruwstaal

Ruwstaalproductie K.N.H.S.		Personeelsbezetting K.N.H.S.		Aantal werknemers per 1.000.000 ton ruwstaal		Verschil
Boek- jaar	Productie 1.000.000 ton	Balans- datum	Aantal werk- nemers	K.N.H.S.	Volgens gra- fische voor- stelling	
1956 ..	0,715	31-12-'56	11.145	15.600	ca. 10.300	5.300
1957 ..	0,807	31-12-'57	11.836	14.700	ca. 10.100	4.600
1958 ..	1,119	31-12-'58	12.123	10.800	ca. 8.800	2.000
1959 ..	1,377	31-12-'59	13.281	9.600	ca. 8.100	1.500

Er blijken aanzienlijke verschillen te bestaan tussen de aantallen werknemers bij de Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken N.V. en die welke kunnen worden afgeleid uit de grafiek. Overigens blijken deze verschillen in de loop van de tijd af te nemen. Omtrent de oorzaken van dit afwijkend verloop is wegens het ontbreken van een gedetailleerde toelichting op de grafische voorstelling geen afdoend antwoord te geven. Uit een dergelijke toelichting had misschien kunnen blijken, wat men eigenlijk dient te verstaan onder het begrip „volledig geïntegreerd bedrijf”. Dient men hieronder te verstaan het eigenlijke ijzer- en staalproducerende bedrijf of zijn hieronder tevens begrepen de aangesloten bedrijven welke bijv. de nevenproducten verwerken? Indien het eerste het geval is, zou wellicht een gedeeltelijke verklaring kunnen worden gevonden van het feit, dat de aantallen werknemers bij de Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken N.V. hoger zijn. In laatstgenoemde aantallen zijn immers de werknemers bij de Mekog en de Cemij begrepen. Zouden de afwijkingen in de cijferreeksen wellicht ook kunnen zijn veroorzaakt door een afwijkende bezettingsgraad of door een verschillend patroon van te produceren walsrijproducten? Bij enig nadenken zijn deze vragen gemakkelijk met een aantal uit te breiden.

Eerst wanneer deze vragen zijn beantwoord is het mogelijk een oordeel te vellen omtrent de invloed van de productie-omvang op de personeelsbezetting. De grafische voorstelling, zoals deze is toegelicht, maakt een dergelijk oordeel thans niet mogelijk. Hieruit vloeit tevens voort, dat niet kan worden nagegaan welke de invloed is van de post lonen en salarissen, welke post zich beweegt tussen de ruime grenzen van f. 50 en f. 100 per ton, op de uiteindelijke kostprijs van de producten van een tweede ijzer- en staalbedrijf.

De betekenis van het door Prof. Dr. J. F. ten Doesschate

gepubliceerde artikel in „E.-S.B.” van 30 maart ligt in de vraag, of er voldoende mogelijkheden zijn voor een tweede staalfabriek aan de kust om te komen tot een concurrerende kostprijs. Schrijver somt een aantal voorwaarden op, waaraan bij de oprichting van een tweede staalbedrijf dient te worden voldaan. De belangrijkste is wel deze, dat het uit te voeren project zodanig wordt opgezet, dat duidelijk vaststaat welk produktieprogramma wordt ter hand genomen en op welk tijdstip de produktie van ca. 1,5 mln. ton ruwstaal wordt bereikt. Schrijver motiveert deze stelling in een aantal beschouwingen en gaat vervolgens over tot een bespreking van een aantal factoren in hun betekenis voor de kostprijs. De inzichten, die uit deze bespreking worden verkregen, zijn inderdaad interessant, in het bijzonder waar de behandeling leidt tot een uitspraak omtrent de in guldens gevonden kostprijsverschillen voor enkele kostenelementen.

Naar onze mening zou deze behandeling aan betekenis hebben gewonnen, indien daaruit zou zijn gebleken, welke uiteindelijke kostprijs mogelijk is, gegeven een bepaalde omvang en differentiatie van het produktieprogramma van een te vestigen tweede staalbedrijf aan de kust. Het vaststellen van deze uiteindelijke kostprijs zou een gedetailleerder benadering noodzakelijk hebben gemaakt van de voor de kostprijs relevante factoren. Dit geldt bijv. voor de post loon, salarissen enz. Het aangeven van een variatie van f. 50 tot f. 100 per ton zou moeten worden vervangen door een bepaald bedrag per ton of desnoods twee bedragen met een kleine variatie.

Wat betreft de invloed van de factor extern transport zou eveneens een nadere detaillering noodzakelijk zijn geweest. In onze beschouwingen menen wij aangetoond te hebben, dat deze factor voor een definitieve uitspraak een meer diepgaande behandeling verdient dan die welke Prof. Dr. J. F. ten Doesschate heeft gegeven.

Een aantal factoren is in het geheel niet behandeld, zoals bijv. met de factor interne transportkosten het geval is geweest. Het is bekend, dat het interne transport in hoeveelheden gemeten een veelvoud uitmaakt van de produktie van ruwstaal (zie „Stahl und Eisen” van 3 november 1955). Naar onze mening zou een verhandeling omtrent dit vraagstuk in het bijzonder van betekenis zijn geweest. Men wordt in die mening versterkt, wanneer men kennis neemt van een artikel, dat is verschenen in het laatste mei-nummer van „Tussen de rails”, het bekende maandblad van de Nederlandsche Spoorwegen.

In dit in populaire vorm gehouden artikel is een beschouwing gewijd aan het intern vervoer op de terreinen van de Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken N.V., waaruit blijkt, dat per maand op het eigen hoogovenspoorwegnet meer dan een miljoen ton aan grondstoffen en goederen wordt vervoerd over 550 wissels met 600 spoorwagens. Men behoeft geen expert te zijn om te kunnen vaststellen, dat de wijze en de omvang van dit interne transport uit een oogpunt van kostprijs belangrijk moet zijn. Uit dien hoofde zou een afzonderlijke behandeling van dit kostprijselement de voorkeur hebben verdiend boven een bespreking, die dit element samenvat onder de post „overige” kosten, welke post 35 pCt., d.w.z. meer dan één derde uitmaakt van de kostprijs van het gereed produkt. Een beschouwing over het interne transport wordt daarom zo node gemist, omdat het niet onmogelijk is, dat een nieuw te vestigen bedrijf juist hier belangrijke kostenvoordelen kan boeken en Rozenburg dit stellig zal doen. Immers, de transportweg voert daar van noord,

waar de grondstoffen binnenkomen, naar zuid, waar de eindproducten het terrein verlaten. In IJmuiden daarentegen voert de weg van zuid naar noord en weer terug.

Evenmin is aangegeven in hoeverre het procédé, dat wordt gevolgd bij de staalfabricage, de mogelijkheid biedt een concurrerende kostprijs te bereiken. Er is de laatste jaren een grote technisch-wetenschappelijke activiteit gaande met het doel bestaande procédé's te vervolmaken of nieuwe procédé's te ontwikkelen. In dit verband blijken vooral belangrijk de procédé's LD-AC schroot en LD-AC erts. Naar ons van ter zake bevoegde zijde werd medegedeeld maken bepaalde procédé's het mogelijk tegen een lage kostprijs te produceren. Dit blijkt uit onderstaande opstelling, waarin een vergelijking is gemaakt van de kostprijs per ton bij verschillende wijzen van staalmaken. De kostprijzen zijn uitgedrukt in indexcijfers, waarbij het procédé LD-AC op 100 is gesteld en hebben betrekking op de prijs per ton bij een productie-omvang van 300.000 ton.

TABEL III.

Kostprijs per ton bij verschillende procédé's

Procédé	Index
Thomas	107
LD staalijzer	110
LD-AC	100
Graef Rotor	107
Kaldo	107

Het behoeft geen betoog, dat de keuze van de bereidingswijze van grote betekenis kan zijn voor de uiteindelijke kostprijs. Naar bekend werkt IJmuiden naast Siemens Martin met het procédé LD-staalijzer. Rozenburg gaat het procédé LD-AC toepassen. Men dient zich af te vragen, of het niet mogelijk is, dat bepaalde kostprijnadelen min of meer kunnen worden gecompenseerd door de voordelen, die worden verkregen bij de toepassing van een bepaald procédé. Deze overweging geldt in het bijzonder in het geval van oprichting van een nieuw bedrijf.

Concluderende menen wij te moeten stellen, dat de door Prof. Dr. J. F. ten Doesschate gegeven beschouwingen inzake de kostprijs een onvoldoende basis bieden voor de conclusie, dat bij een opzet van formaat (1,5 mln. ton) een nieuw bedrijf een kostprijs heeft, welke het mogelijk maakt zich een plaats binnen de E.G.K.S. te veroveren. Een gefundeerde uitspraak hierover is alleen mogelijk na diepgaande bestudering van het project, dat *in feite* in Rozenburg zal worden opgericht.

De alternatieve mogelijkheden tot uitbreiding van de Nederlandse staalcapaciteit.

In een slotbeschouwing stelt Prof. Dr. J. F. ten Doesschate de vraag, of het aanbeveling verdient tot stichting van een tweede fabriek over te gaan dan wel de uitbreidingsmogelijkheden van een bestaand bedrijf eerst te benutten. In de gedachtengang van Prof. ten Doesschate kan eerst van een keuze hieromtrent sprake zijn, wanneer is aangehouden, dat een tweede vestiging tot concurrerende kostprijzen kan komen. Dit zal in zijn visie eerst dan het geval kunnen zijn, wanneer de eerste opzet snel zal kunnen uitgroeien tot ca. 1,5 mln. ton per jaar. Wat betreft deze visie hebben wij in het voorgaande onze mening naar voren gebracht. Er blijft dus nog de vraag te beantwoorden of, ook al gaat men uit van de mogelijkheid, dat een tweede bedrijf aan de kust kan werken met concurrerende kostprijzen, niettemin uitbreiding van de bestaande productiecapaciteit eerst de voorkeur verdient.

Het komt ons voor, dat deze voorkeur niet kan worden beredeneerd op grond van voordelen, die uitbreiding van een bestaand bedrijf in feite kan bieden. Aan het stellen van een keuzemogelijkheid is immers vooraf gegaan de veronderstelling, dat een tweede vestiging uit een oogpunt van kostprijs concurrerend kan zijn. Wanneer men dat laatste eenmaal heeft aanvaard, dan is iedere verdere bewijsvoering, dat het uitbreiden van een bestaand bedrijf extra voordelen biedt uit een oogpunt van concurrentiemogelijkheden, overbodig. Niet overbodig evenwel is de vraag, of uitbreiding van het bestaande bedrijf uit een oogpunt van concurrentiemogelijkheden wenselijk is. Men is geneigd deze vraag te stellen op grond van het feit dat uitbreiding van de Nederlandse staalproductie bepaalde ruimtelijke consequenties heeft. Voor een te vestigen bedrijf op Rozenburg liggen hier geen problemen. De ruimtelijke mogelijkheden op Rozenburg zijn zodanig, dat een doeltreffende „lay-out” mogelijk is.

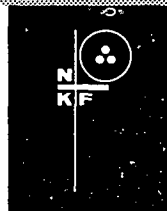
Geldt dit ook voor het bestaande bedrijf aan het Noordzeekanaal, dat volgens Prof. Dr. J. F. ten Doesschate zal kunnen uitgroeien tot een productiecapaciteit van ten minste 5 mln. ton per jaar? Men bedenke hierbij dat de productie van 5 mln. ton ruwstaal in één aaneengesloten complex in de wereld een grote uitzondering vormt. In West-Europa komen dergelijke bedrijven niet voor. Men bedenke bovendien, dat in een doeltreffende „lay-out” bij een productie van 5 mln. ton de bestaande „lay-out” van het bedrijf harmonisch dient te zijn opgenomen.

Wij komen hier tevens op vraagstukken, die de ruimtelijke ontwikkeling van de gehele Randstad betreffen en

(advertentie)

Kabels met papier- en met plasticisolatie voor hoogspanning, laagspanning en telecommunicatie. Kabelgarnituren, koperdraad en koperkabel, staaldraad en bandstaal

N.V. NEDERLANDSCHE KABELFABRIEKEN • DELFT

van het Noordzeekanaalgebied in het bijzonder. Het is in dit verband interessant na te gaan, welke uitspraken zijn gedaan in het ontwerp-streekplan voor de IJmond-Noord wat betreft de groei van het aantal werknemers bij de Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staal-fabrieken N.V.

Uit de toelichting op dit streekplan blijkt, dat volgens toentertijd (1956) bestaande inzichten het *volgroeide* complex ca. 20.000 werkkrachten zou tellen met de reële mogelijkheid, dat dit aantal omstreeks 1980 zal kunnen worden bereikt. Een dergelijke toeneming vóór 1980 werd onwaarschijnlijk geacht.

Het zou van belang zijn te weten, met hoeveel werknemers een productiecapaciteit van 5 mln. ton ruwstaal gepaard zou gaan. Is dit mogelijk met de genoemde 20.000 werknemers of is voor een dergelijke productie een groter aantal nodig? Uit de grafische voorstelling in het artikel van Prof. Dr. J. F. ten Doesschate krijgt men niet de indruk, dat een dergelijke productie mogelijk is met ca. 20.000 werknemers. Het is wellicht niet onmogelijk, dat als gevolg van een voortschrijdende mechanisatie het relatief aantal werknemers in de toekomst zal dalen. Deze daling is echter aan een grens gebonden. In een land, waar de mechanisatie in de ijzer- en staalindustrie zeer sterk is voortgeschreden, zoals in de Verenigde Staten, kennen de ondernemingen met een jaarproductie van omstreeks 5 mln. ton ruwstaal een personeelsbezetting, welke aanzienlijk hoger is dan 20.000 werknemers. In enkele gevallen zelfs meer dan het dubbele van genoemd aantal.

Het bovenstaande doet de vraag rijzen, welke de planologische consequenties zijn van de stelling, dat de productie in de IJmond kan worden uitgebreid tot 5 mln. ton ruwstaal per jaar. Onzes inziens dient men zich met het oog op de ruimtelijke consequenties reeds nu af te vragen in hoeverre de gevolgen van deze productie zijn op te vangen binnen het kader, dat in het ontwerp-streekplan voor de IJmond-Noord is gesteld. Daarbij ware niet alleen te denken aan de woonvoorzieningen, maar eveneens aan de verkeers- en recreatieve voorzieningen. Tevens zal men onzes inziens niet voorbij mogen gaan aan de omstandigheid, dat van de zijde van de Dienst der Haven- en Handelsinrichtingen van Amsterdam bepaalde gedachten zijn ontvouwd inzake de mogelijke ontwikkeling van de havengebieden langs het Noordzeekanaal. Wanneer men ervan zou uitgaan, dat deze gedachten werkelijkheid worden is het niet denkbeeldig, dat ruimtelijk een belangen- tegenstelling zou kunnen ontstaan tussen de gewenste uitbreidingen van het hoogovencomplex en de havengebieden. Teneinde eventuele moeilijkheden te voorkomen, is het

Reizigersvervoer van en naar Engeland

In 1959 reisden 12.340.000 personen — een nieuw record — naar en van Engeland. „Fair-play” van 19 mei jl. vermeldt, dat dit 890.000 meer is dan het jaar daarvoor. De helft van deze toeneming kwam voor rekening van Engelse reizigers die naar het buitenland — hoofdzakelijk naar het continent — gingen. In vergelijking met 1958 maakten 13 pCt. meer reizigers gebruik van het vliegtuig, waartegen slechts een toename van 4 pCt. staat van hen die per boot reisden.

noodzakelijk, dat men zich reeds nu voor het gehele Noordzeekanaalgebied afvraagt welke de optimale ontwikkelingsmogelijkheden zijn. Eerst wanneer een duidelijk inzicht hierin is verkregen, is het onzes inziens verantwoord een uitspraak te doen over de planologische mogelijkheden wat betreft de groei van de productie tot 5 mln. ton ruwstaal.

Een ander aspect, dat in dit kader aandacht verdient, betreft de hoeveelheid industrieterrein, die voor een productie van 5 mln. ton ruwstaal noodzakelijk is. In het ontwerp-streekplan voor de IJmond-Noord wordt dienaangaande gesteld, dat bij het tot volle ontwikkeling komen van de Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staal-fabrieken N.V., d.w.z. bij het bereiken van een personeelsbezetting van 20.000 personen, op een terreinbehoefte moet worden gerekend van 760 ha. Van deze oppervlakte zou ca. 600 ha benodigd zijn voor de hoogovens, de staal-fabrieken en de walsen.

Het is niet onmogelijk, dat gemeten in totale oppervlakte, deze oppervlakte voldoende is voor een productie van 5 mln. ton. Naast de oppervlakte van het terrein is evenwel de vorm eveneens van betekenis. Nu blijkt uit het ontwerp-streekplan voor de IJmond-Noord dat het complex terreinen voor de basisindustrie is ontworpen in twee afzonderlijke delen, nl. een van ca. 430 ha ten zuiden van de Zeeweg naar Wijk aan Zee en één van ca. 200 ha ten noorden daarvan. In genoemd ontwerp-streekplan wordt de mening uitgesproken dat de indeling van de 600 ha in twee afzonderlijke gedeelten, mits zij goed onderling verbonden en toegankelijk zijn voor verkeer te land, te water en per spoor, geen *overwegende bezwaren* ontmoet.

Naar onze mening dient deze uitspraak, gezien de moeilijke terreinomstandigheden en nu door de Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staal-fabrieken N.V. is gesteld, dat de planologische omstandigheden een productie van minstens 5 mln. ton ruwstaal per jaar toelaten, *thans* te worden gevolgd door een nadere uiteenzetting omtrent de wijze, waarop de „lay-out” in feite zal geschieden. In dit verband brengen wij in herinnering, dat de kostencategorie intern transport op de uiteindelijke kostprijs van het produkt van grote invloed is. Zolang deze uiteenzetting niet is gegeven, is het onzes inziens zowel uit een oogpunt van planologie als uit een oogpunt van verantwoord kostenpeil niet opportuun te spreken van een productie-uitbreiding tot 5 mln. ton staal. Hiermee is deze problematiek teruggebracht tot de volgende vraagstelling voor Rozenburg en IJmuiden.

Voor Rozenburg zou de vraag moeten luiden: „Is de opzet van het daar te vestigen tweede staalbedrijf zodanig, dat tegen concurrerende kostprijzen kan worden geproduceerd?” In haar algemeenheid is in het voorgaande deze vraag bevestigend beantwoord.

Voor IJmuiden luidt de vraag: „Is de mogelijkheid van uitbreiding van de bestaande bedrijven zodanig, dat het gehele bedrijf uiteindelijk tegen concurrerende kostprijzen kan produceren?”

Indien op de laatste vraag eveneens een bevestigend antwoord mogelijk is, behoeft er geen sprake te zijn van het doen ener keuze, aangezien dan zowel vestiging van een tweede bedrijf op Rozenburg als uitbreiding van het bestaande bedrijf in IJmuiden rationeel en gewenst is. Deze wenselijkheid vloeit voort uit het feit, dat de gehele economie van ons land met een aanzienlijke uitbreiding van de ijzer- en staalproductie is gediend.

Uit het proefschrift van Dr. D. de Jonge „Moderne woonidealen en woonwensen in Nederland” blijkt, dat de moderne woningbouw in verschillende opzichten niet voldoet aan de wensen der bevolking. Tegen de stadsuitbreiding van de laatste jaren zijn uit een sociaal oogpunt ernstige bezwaren aan te voeren. Economische voordelen of economische noodzakelijkheden staan hier niet tegenover. Wij hebben hier te doen met een visie van bepaalde groepen in onze samenleving, die zich laten leiden én door bepaalde esthetische inzichten én door bepaalde idealen van menselijk samenleven, die in onze bevolking geen weerklank vinden. Er is dus reden tot ernstige bezinning. Gelukkig constateert Dr. De Jonge, dat ook in de wereld der ontwerpers een zeker onbehagen over de tegenwoordige gang van zaken begint te ontstaan, waardoor een nieuwe bezinning op de grondslagen van hun werk kan worden bevorderd.

Is hoogbouw gewenst of noodzakelijk?

Het vraagstuk van de woonwijze en de woonvorm blijft in ons land voortdurend aan de orde. Sedert de Woningwet, nu bijkans zestig jaar geleden, de verbetering van de volkshuisvesting inluidde, heeft niet alleen de verhoging van de technische kwaliteit van de woning de aandacht gehad, maar stond ook steeds de woonwijze in het centrum van de belangstelling.

Globaal gezien is de toestand tot aan de tweede wereldoorlog deze geweest, dat het eengezinshuis in grote delen van ons land overheerste. Zelfs grote industriecentra als Eindhoven, Tilburg en Enschede kenden nagenoeg niet anders dan eengezinshuizen met een tuin. In Amsterdam en Rotterdam was voor de minder-geïsoleerde de bouw in vier woonlagen gebruikelijk. 's-Gravenhage kwam als regel niet verder dan drie lagen. Een aantal kleinere steden kende het beneden- en bovenhuis en enkele andere typen.

Na de oorlog heeft zich in dit opzicht een grote verandering voltrokken. In vele, zelfs landelijke gemeenten worden tegenwoordig etagewoningen gebouwd, het aantal woonlagen wordt vergroot en als summum van „modern wonen” doet het hoge woongebouw met 12 of 14 woonlagen zijn intrede.

In 1926 deed de Hoofdinspecteur Van der Kaa zijn nog veel geciteerde uitspraak, dat het eengezinshuis voor een gelukkig gezinsleven der Nederlandse bevolking de aangewezen huisvesting moet worden genoemd. In de uitbreidingsplannen, die vóór de laatste oorlog zijn tot stand gekomen, openbaart zich ook in de grote steden een streven naar uitbreiding van de mogelijkheid tot het bouwen van eengezinshuizen en de stichting van tuindorpen. Dank zij het Algemeen uitbreidingsplan van 1934 had Amsterdam in 1947 een groter percentage eengezinshuizen dan in 1930.

Na de oorlog is echter, vooral onder de invloed van moderne architectuuridealen een geheel andere gedachte naar voren gekomen. Het eengezinshuis is nog een overblijfsel van een overigens overwonnen burgerlijk idealisme, dat men alleen bij de beter-geïsoleerde, die zijn eisen kan stellen, noodgedwongen moet gedogen. De grote massa van het volk heeft echter andere idealen, behoort althans andere idealen te hebben. Voor zover zij die niet heeft, dienen die haar te worden bijgebracht door een nieuwe

woonvorm, waarbij het collectieve overheerst. Deze woonvorm wordt gekenmerkt door een hoge bebouwing, veel gemeenschappelijke voorzieningen, gemeenschappelijk groen en technisch geperfectioneerde woningen met een vergaande nivellering van de wooneisen.

In deze geest zijn de laatste jaren tal van nieuwe stadswijken ontworpen, die beogen uitdrukking te geven aan een moderne vorm van verstedelijking, die basis en expressie kan zijn van een werkelijk totale stadse cultuur. Dit zou dan de bijdrage van het eertijds zo conservatieve Nederland aan de oplossing van het cultuurprobleem kunnen zijn. Inderdaad is dit een grote verandering, die zich in Nederland heeft voltrokken, zodat terecht de vraag is gesteld, wat nu het resultaat hiervan is geweest. Wat betekent deze nieuwe woonwijze voor de mensen, die werkelijk in deze woonwijken moeten wonen? Hoe reageren de bewoners op deze zo zorgzaam voor hen gereedgemaakte nieuwe woonwijze?

In het proefschrift van Dr. D. de Jonge „Moderne woonidealen en woonwensen in Nederland”, waarop deze op 1 juli 1960 te Utrecht is gepromoveerd, is dit vraagstuk onder ogen gezien. Hij beschouwt de beginselen van de moderne woningarchitectuur en stedenbouw niet als verworvenheden van onze generatie, maar als hypothesen, die wetenschappelijk behoren te worden getoetst. Zijn uitgangspunt is, dat wanneer de nieuwe oplossingen inderdaad beter zijn, dit hierin tot uiting moet komen, dat zij in hogere mate voldoen aan de behoeften van de mens van vandaag. Dit heeft hij tot een onderwerp van een uitgebreid sociologisch onderzoek gemaakt.

Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt, dat er bepaalde facetten zijn, die algemeen gewaardeerd worden: de ruimere toetreding van licht, lucht en zonneschijn, de betere technische outillage van de woningen en de groenvoorziening. Andere facetten worden bepaald niet gewaardeerd, zoals de opeenstapeling van woningen, de gemeenschappelijke trap, galerij en tuin en de te grote nivellering.

Bij een door de schrijver gehouden enquête in nieuwe woonwijken in het Waterweggebied bleek, dat aldaar 90

pCt. van de geënquêteerden (overwegend jonge gezinnen) de voorkeur gaf aan het eengezinshuis en dat alleen oudere gezinnen zonder kinderen voordelen zagen in het bewonen van een flat, met name weinig huiselijk werk en geen trap binnen de woning.

Een door de schrijver geciteerd opinie-onderzoek te Arnhem toont het volgende resultaat:

Gewenst woningtype	Leeftijdsgroep			onbekend	totaal
	18 t/m 30	31 t/m 50	51 jaar		
eengezinshuis.....	203	456	145	5	809
benedenwoning	12	21	14	—	47
bovenwoning	—	3	9	—	12
1e etage	—	2	7	—	9
2e etage	—	—	—	—	—
3e etage	—	1	—	—	1
flatwoning	16	50	46	—	112
geen voorkeur of onbekend	5	13	14	—	32
Totaal	236	546	235	5	1.022

Van de ondervraagde gezinnen gaf dus 84 pCt. de voorkeur aan een eengezinshuis of een benedenwoning, uiteraard met tuin. Van de gezinnen, die voorkeur uitspraken voor een flat, blijkt de grote meerderheid in de hogere huurklassen te schuilen. Dit wettigt de conclusie — een conclusie die door de resultaten van tal van andere onderzoekingen wordt gestaafd —, dat de bevolkingsgroep, die is aangewezen op wat men noemt „de volkswoning” — behoudens een aantal echtparen van oudere leeftijd, vrijwel unaniem de voorkeur geeft aan een woning op de begane grond met tuin.

In lijnrechte strijd hiermede is de praktijk in vele gemeenten, die nog wel voor de man, die een huis kan kopen, de mogelijkheid opent, een woning met een tuin — en desgewenst nog een vóór- en achtertuin — te verwerven, maar de gegadigde voor een volkswoning verwijst naar een moderne woonwijk, die overwegend uit etagewoningen bestaat. Zo is het te verklaren, dat bij een onderzoek, door de Rotterdamse Dienst voor Sociale zaken ingesteld in de wijk „Veenzicht”, 31½ pCt. van de bewoners tevreden bleek, doch 68½ pCt. de wijk liever wilde verlaten.

Dr. De Jonge constateert dan ook een diepgaand verschil in waardering van het woonmilieu tussen de vele gezinnen, die een eengezinshuis in een voorstedelijke omgeving prefereren, en zij, die het typische grotestadsmilieu met zijn hoge bebouwing en daarmee samenhangende gezelligheid en hoge verkeersintensiteit het beste woonmilieu achten voor de moderne mens.

Het onderzoek heeft uitgewezen, dat de bewoners van de nieuwe woonwijken wel waardering hebben voor de betere technische uitrusting van de woningen en de ruimere toetreding van licht en lucht, maar dat zij de opeenstapeling van woningen en de gemeenschappelijke trappenhuizen, galerijen en tuinen bepaald niet wensen. De moderne woningbouw blijkt dus in verschillende opzichten niet te voldoen aan de wensen der bevolking.

Nu zou het intussen mogelijk zijn, dat een woonwijze, die uit een sociaal oogpunt verwerpelijk is, of die alléén maar niet door de bewoners wordt gewenst, nochtans uit een economisch oogpunt noodzakelijk moest worden geacht. Hier doemen allerlei bekende klanken op, als het ruimtegebrek in het Westen des lands, de wenselijkheid van besparing op het grondgebruik, het feit dat 's-Gravenhage is volgebouwd, de bezwaren tegen verdere aantasting van het groene hart van Holland. En ten slotte het element van de kosten.

Natuurlijk heeft Dr. De Jonge ook deze vragen in zijn onderzoek betrokken. De volkshuisvestingswereld van Nederland ziet nog steeds uit naar het rapport van de Commissie Hoog- en laagbouw, waarvan de verschijning eerlang mag worden tegemoet gezien. Wij hopen, dat dit belangrijk nieuw materiaal zal brengen. Dr. De Jonge weet overigens uit het reeds elders gepubliceerde materiaal voldoende gegevens te putten voor de stelling, dat de stichtingskosten geen motief kunnen zijn om etagewoningen te propageren boven eengezinshuizen.

Wat torenflats betreft, deze zijn duurder dan etagewoningen met drie of vier woonlagen. Bovendien zijn hierbij extra-voorzieningen nodig, die zowel de bouw- als de exploitatiekosten zullen doen stijgen.

Ook over het grondgebruik kunnen wij kort zijn. Dr. De Jonge geeft, aan de hand van de terreinindices van de Centrale Directie voor de Volkshuisvesting, de volgende cijfers:

woning van 100 m ²	m ² terrein per woning	aantal woningen per hectare
bungalow	400	25,0
eengezinshuis in 2 lagen	210	47,6
etagewoning in 2 lagen	190	52,6
twee op een woning	150	66,6
etagewoning in 3 lagen	130	76,9
etagewoning in 4 lagen	110	90,9

Overgang van het eengezinshuis naar etagewoningen in 3 lagen geeft dus een grondbesparing van 38 pCt.; van drie naar vier lagen een verdere besparing van 15 pCt. Boven vier woonlagen wordt de besparing veel kleiner en heeft zij feitelijk niets meer te betekenen. Hierbij moet verder in aanmerking worden genomen, dat van het stedelijk grondgebied minimaal 26 pCt. en maximaal 38 pCt. door het woninggedeelte in beslag wordt genomen. Dit betekent, dat de werkelijke besparing door vergroting van het aantal woonlagen veel kleiner is dan uit bovenstaande cijfers zou kunnen worden afgeleid.

Dr. De Jonge concludeert dan ook, dat bij volledige omschakeling van eengezinshuizen op etagewoningen op het stedelijke grondgebruik een besparing in de orde van grootte van 15 pCt. mogelijk zou zijn, en dat dan de gehele stedelijke bevolking zou worden gehuisvest op een wijze, die door gezaghebbende Nederlandse deskundigen wordt veroordeeld en die niet zou voldoen aan de behoeften van een groot deel der bewoners. Een dergelijke besparing zou waarlijk te duur gekocht zijn.

Tegen de stadsuitbreiding van de laatste jaren zijn dus uit een sociaal oogpunt ernstige bezwaren aan te voeren. Economische voordelen of economische noodzakelijkheden staan hier niet tegenover. Wij hebben hier dus te doen met een visie van bepaalde groepen in onze samenleving, die zich laten leiden en door bepaalde esthetische inzichten en door bepaalde idealen van menselijk samenleven, die in onze bevolking geen weerklank vinden.

Er is dus wel reden tot ernstige bezinning. Gelukkig constateert Dr. De Jonge, dat ook in de wereld der ontwerpers een zeker onbehagen over de tegenwoordige gang van zaken begint te ontstaan, waardoor een nieuwe bezinning op de grondslagen van hun werk kan worden bevorderd. Indien deze studie voor de zo noodzakelijke bezinning een verdere stimulans heeft gegeven, heeft ook hier weer de wetenschap dienend werk verricht, dat tot heil van onze gehele bevolking kan strekken.

Aan het opeenhopen van mensen en hun activiteiten, aan het wonen en werken in industriële agglomeraties als de Randstad Holland, zijn biologische bezwaren verbonden. De wijze, waarop tot dusver aandacht werd geschonken aan de biologische problemen, verbonden aan het industrieel in cultuur brengen van met name West-Nederland — bijv. in de studie „De ontwikkeling van het Westen des Lands” — is ontoelaatbaar summier. Het empirisch vaststellen van de optimale grootte van agglomeraties bergt gevaren in zich voor de deelnemers en hun nageslacht. Reeds nu wijzen ervaringen op de biologische noodzaak van industriepreiding. Voor de naaste toekomst zal daarom geen planologische voorbereiding van enige omvang, met name betreffende industriële vestigingen, een beoordeling van de biologische aspecten ervan kunnen ontberen.

„Rotterdam”;

biologisch monstrum

„La vie empêche la vie”
Pasteur.

Inleiding.

De argeloosheid, die het plannenmaken, het industrieel in cultuur brengen van met name West-Nederland vergezelt, boezemt de biologisch-praktiserende schrik in. Het is op zijn minst genomen merkwaardig, dat men biologische problemen op mechanistische wijze meent te kunnen oplossen, tenzij men aanneemt, dat deze mechanistische oplossing — waarover straks nader — gemotiveerd wordt met de speculatie op het biologisch incasseringsvermogen van de mens. Het is dan echter niet meer dan fatsoenlijk, dat men bij lofzangen over bijv. welvaartsverhoging door industrialisatie, de dissonant der biologische gevaren niet verzuimt ten gehore te brengen.

Het enige fundament voor onze plannen op langere termijn kan toch niet anders zijn dan het welzijn van het nageslacht. Het lijkt er echter op, dat men hierover nogal simpel denkt en het gevaar is niet denkbeeldig, dat de triomfale strooptocht der welvaartjagers door het nageslacht honend beschreven zal worden met een „après moi, le déluge”-kwalificatie.

De mechanistische oplossing.

Tot de laatste wereldoorlog waren de meeste factoren, die de Nederlandse produktiestructuur bepaalden, niet bevorderlijk voor het ontstaan van een uitgesproken industriële signatuur ¹⁾. De vlucht uit de landbouw, de geleidelijke verbreking van de economische banden met Indonesië waren drijfveren voor industrialisatie, maar bovenal was de noodzaak ertoe van biologische aard: de sterke toeneming van de bevolking in een mate, die met Aziatische toestanden op dit gebied wedijvert. Voor het oplossen van de vergelijking: „Een groot, nog steeds groeiend aantal exemplaren op een beperkte oppervlakte-eenheid vraagt”, is vanzelfsprekend maar één antwoord: industrialisering. Dit is een logische consequentie, dit is te bere-

kenen, te meten; dit is de juiste mechanistische oplossing van het vraagstuk. De bevordering van emigratie is mede een middel, maar legt steeds minder gewicht in de schaal, naarmate het proces van industrialisering vóortschrijdt.

Gemeenlijk worden geografische en historische oorzaken naar voren gebracht, wanneer de vestiging van industrie in het Westen van Nederland verklaard moet worden; de onmiskenbare *concentratie* van industriële activiteiten in het Westen en de daarmee samenhangende terminologie komt vooral publiekelijk naar voren, wanneer het concentratieproces goed op gang is. Het is de vraag, of alle industriële vestigingen in West-Nederland als economisch juist naar voren gebracht kunnen worden. Het lijkt er in vele gevallen op, dat dit „economisch” niet anders is dan de vrucht uit de „liaison dangereuse” tussen het kapitaal en de vakvereniging, geboren in het mercantiele milieu „Rotterdam”, dit „Rotterdam” gezien als een — niet alleen daar voorkomend — begrip, nl. voor de opportunistische gretigheid, waarmee men de mechanistische oplossing van het bevolkings- en werkgelegenheidsvraagstuk nastreeft.

Investeringsfaciliteiten, lage lonen in Nederland en aantrekkelijke rentabiliteit enerzijds en maximale werkgelegenheid en welvaart „doping” anderzijds suggereren het welslagen van een experiment, maar men vergeet dat dit experiment het leven zelf betreft, en hierbij zijn Pasteur en Darwin niet te verwaarlozen.

Terwijl zich aan penicilline o.a., het fatum van het biologisch evenwicht snel gedemonstreerd heeft met name in de kliniek en men „de specificiteit van het geneesmiddel met resistentie betaalt” ²⁾, blijft de mechanistisch-natuurkundige denker van de 19e eeuw onze bestuurders voor ogen schitteren. Niet als experiment opgezet, nee, als logische consequentie berekend is deze industrialisatie.

¹⁾ P. de Wolff: „Nederland. Rapport over de economische toestand van de landen van de Gemeenschap”, deel G., 1958, blz. 483 e.v.

²⁾ K. C. Winkler: „Selectie van resistente bacteriën en verzwakte mensen door chemotherapeutica”, 1959, blz. 103 e.v. in „De evolutie na 100 jaar”, een reeks voordrachten, gehouden ter gelegenheid van de Universiteitsdag op 21 maart 1959 te Utrecht.

De navigatiemiddelen voor de welvaart lijken perfect, de „knappe kop” is een geëerde loods voor de bestuurder, maar de haven voor deze vaart, het welzijn, staat dit de bestuurder helder voor de geest? „In ons hebben ligt onze armoede, in het zijn ons perspectief”³⁾.

Botlek, Europoort, Hoogovens, Plan Beningen, Plan Wilsveen enz. zijn wenselijkheden, herstel, noodzakelijkheden! Komt bij een bioloog niet onweerstaanbaar naar voren het beeld van de ongecontroleerde groei, van het carcinoom „Randstad Holland”, met zijn uitzaaiingen? Het industriële Cayenne van Europa, is dat de bestemming van West-Nederland?

De mechanistische oplossing en meer specifiek, de uit het axioma handelende, maar daardoor in de norm van homo economicus verzande denkwijze van de bestuurder, zijn onbruikbaar voor de benadering van het probleem van de overgang van de organische associatie (samenleving) naar de cultuurassociatie van de mens, die zich begint op te dringen door het aantal exemplaren en zijn activiteiten. Door verwaarlozing van het intrinsiek-biologische wezen van het probleem, brengt de mechanistische oplossing slechts een monstroom voort.

Het monstroom.

Aan de hand van enkele verschijnselen in Westelijk Nederland zij het monstroom gedemonstreerd. Uit praktische ervaringen alsmede uit de overweging, dat in het spel van de mechanistische oplossing aan Rotterdam de status van professional toegekend kan worden — Amsterdam moet zich noodgedwongen nog steeds het amateurschap laten welgevalen — beperken we ons tot Rotterdam als voorbeeld. Daarnaast zullen enkele algemene biologische aspecten genoemd worden, die de menselijke activiteit vergezellen.

Regulering van de watervoorziening was 100 jaar geleden een eerste belangrijke stap in de ontwikkeling van de gezondheidstechniek. Thans is een goede watervoorziening in Nederland een probleem van de eerste orde door de verontreiniging door industrie en radio-activiteit. Het drinkwater van Rotterdam — hoewel smaken verschillen en het Rotterdamse chauvinisme op dit punt tot gemakkelijke anekdotes aanleiding geeft, kan het „drink” toch wel als epitheton non-ornans gekenmerkt worden — put men vooral uit de Rijn. Bij de opringende zoutgrens, die de tuinbouw belaagt, en de vrijwel tot nihil teruggebrachte biologische reinigingscapaciteit van dit „levenbrengende” water, doet de Rijn als bron voor watervoorziening wat wonderlijk aan en ligt meer in het vlak van de nood een deugd te maken. Hoe subtiel doet in dit verband de creatie Rijn-mond aan, wanneer men op de klank afgaat. Zou, met de gemeengoed geworden uitdrukking, van twijfelachtige eer overigens voor de rivier: „de Rijn is het grootste open riool van Europa”, voor ogen, een terminologie, die zich in de anale sfeer bewoog, niet meer „reëel” geweest zijn?

Als Nederlanders heeft ons de betichting door de buitenlandse toerist van onreinheid diep getroffen, maar stroomt de Rijn-excretie niet juist voor het Scheveningse strand, waarvan Louis Davids zong: daar zwemt alleen de haute volée. . . . ? Nog goed in het geheugen ligt de massale vissterfte in de Zuidhollandse wateren, als gevolg van een noodlottige ontsnapping van een fungicide residu; een gerechtelijk onderzoek werd gelast.

³⁾ R. Fentener van Vlissingen: „Bezit en bezetenheid” in „E.-S.B.” van 13 januari 1960, blz. 32.

Mr. Mercaptan is in „Antic Hay” de verpersoonlijking van het verderf⁴⁾. De doordringende en onaangename lucht van mercaptanen, deze Pernis-ieuse dampen dwingen de mensen een verkwikkende slaap te vinden met gesloten ramen. In de vaste Commissie voor de Volksgezondheid uit de Tweede Kamer wordt de luchtverontreiniging in het Rijnmondgebied als een ernstig probleem beschouwd. In het gebied van de Nieuwe Waterweg worden naar schatting 77.000 tonnen per jaar geproduceerd aan roet, zwaveldioxyde enz., waarbij nog de secundaire verontreinigingen gevoegd moeten worden, die verwekt worden door het motorische verkeer. De kankerverwekkende stof 3,4 benzyne is in 8 tot 11 maal grotere concentratie aanwezig in stadslucht dan in die van het platteland. Luchtverontreiniging, tot voor kort nog gezien als een vage dreiging, neemt in onze geïndustrialiseerde samenleving toe en is daardoor een van de hoofdproblemen van de omgevingshygiëne⁵⁾.

De wereldgezondheidsorganisatie constateerde, dat in stedelijke gebieden meer longkanker voorkomt dan op het platteland als gevolg van industriële luchtverontreiniging. „Ever increasing pollution of the atmosphere with carcinogenic agents has been a concomitant of the industrialization and urbanization of society”⁶⁾.

Over de gevolgen — van erfelijke aard en kankerverwekkende aard — van verschillende stoffen is een interessant rapport uitgebracht door Ehrenberg en Gustafsson in Zweden⁷⁾. Daar geniet het cytogenetisch onderzoek veel aandacht — dat wil zeggen onderzoek zowel naar de celkernen, chromosomen, genen, kortom de plaatsen, waar de erfelijke eigenschappen gelokaliseerd zijn in de cel, het cytologisch onderzoek, alsmede de wijze waarop de erfelijke eigenschappen overgedragen worden, de erfelijkheidsleer, de genetica. De wijzigingen in erfelijke aanleg onder invloed van straling en chemische stoffen, de zgn. mutagene werking, en de kankerverwekkende, de carcinogene werking, zijn onderwerp van studie van deze Zweedse onderzoekers. Zij menen te kunnen vaststellen, dat er een bepaald verband bestaat tussen de carcinogene en radio-mimetische (cytologische en genetische) werkingen van een stof. Men wijst op de gevaren, die verbonden zijn aan de omgang met deze stoffen:

„Met deze korte uiteenzetting hebben we de aandacht van het directoraat-generaal voor de Volksgezondheid willen vestigen op het bestaan van mutagene en tegelijkertijd carcinogene stoffen, ook van betrekkelijk eenvoudige chemische samenstelling. Etenlijke stoffen, waaronder geneesmiddelen en farmaceutische preparaten, hebben buitengewoon sterke genetische en cytologische werking; van bepaalde ervan werd hun carcinogene werking direct aangetoond. Andere stoffen, waaronder epoxyden, epiminen en dialkylsulfaten, die veel gebruikt worden in de industrie en technologie, vertonen mutagene en — naarmate dit onderzocht werd — carcinogene eigenschappen, die niet onderdoen voor sterk letalisierende doses van ioniserende straling, ja deze zelfs overtreffen. Het is niet onze bedoeling de gevaren, aan de mutagene en carcinogene stoffen verbonden, te overdrijven. De nuttigheid voor de maatschappij en de risico's moeten tegen elkaar worden afgewogen. Maar daar dergelijke stoffen steeds meer worden gebruikt in technologie en industrie vinden

⁴⁾ A. Huxley: „Antic Hay”, 1923.

⁵⁾ J. W. Tesch: Verslag van een lezing voor de vereniging tegen water-, bodem- en luchtverontreiniging, N.R.C. van 1 april 1960.

⁶⁾ P. Kotin en H. L. Valk: „The role and action of environmental agents in the pathogenesis of lung cancer”. I: „Air pollutants”, Cancer, 12e jrg., 1959, 1, blz. 159.

⁷⁾ L. Ehrenberg en Å. Gustafsson: „Mutagene en carcinogene werkende stoffen”, Rapport uitgebracht aan het directoraat-generaal voor de Volksgezondheid in Zweden, 1959.

we het nodig, dat een bescherming tegen radiomimetische stoffen in de geest van de bepalingen „omtrent bescherming tegen straling uitgewerkt en uitgevoerd wordt”.

De psychosomatische consequenties van het bewonen van industriële agglomeraties komen ook aan het licht. Het verschijnsel „flat-neurose” is in de medische wereld een gangbaar begrip geworden. De bezwaren van lawaai, de drukte en het gebrek aan recreatieruimte zijn voor bewoners van flats te Rotterdam argumenten naar een eengezinswoning met groen en recreatieruimte te verlangen met een ligging „achteraf”⁸⁾.

De jungle van het verkeer vergt een steeds dwingender karakter van de verkeerswetgeving. Uitgaande van de gedachte, dat elk mens een unieke gebeurtenis is, zal dan ook, door in opeenhopingen van mensen het „maatschappelijk verkeer” aan banden te moeten leggen, deze unieke gebeurtenis niet een farce worden⁹⁾.

Deze korte schets van het nu nog embryonaal aandoende monstrem, behoeft op deze plaats geen verdere uitbreiding. Het lijkt in hoge mate gewenst dat men een alomvattende studie gaat maken van de biologische gevaren, verbonden aan opeenhopingen van mensen en hun activiteiten. De wijze, waarop tot dusver aandacht geschonken wordt aan het biologische aspect in bijv. de studie: „De ontwikkeling van het Westen des Lands”, is ontoelaatbaar summier.

⁸⁾ D. de Jonge: Verslag van de resultaten van een enquête in 140 gezinnen te Rotterdam. N.R.C., maart 1960.

⁹⁾ A. Huxley: „Brave New World Revisited”, 1959, blz. 36.

Conclusies.

Er zijn biologische bezwaren verbonden aan opeenhopingen van mensen en hun activiteiten.

Tegenover het pragmatische, mercantiele denken en handelen van de Hollander zal de bestuurder om den willé van het welzijn van de bestuurden, een evenwichtig en niet aan opportunisme lijdend beleid moeten plaatsen. Bij de overgang van een organische naar een cultuurassociatie zal de bestuurder zich met „Pasteur en Darwin” dienen te verstaan, opdat zijn mechanistisch experiment geen biologisch monstrem baart. Het biologisch denken zal hem niet vreemd moeten zijn, en men zal zich ervan bewust moeten worden, dat de bouw van de samenleving op zichzelf reeds een selectiefactor is in de ontwikkelingsgang van deze samenleving¹⁰⁾.

Het empirisch vaststellen van de optimale grootte van agglomeraties bergt gevaren in zich voor de deelnemers en hun nageslacht. Reeds nu wijzen ervaringen op de biologische noodzaak van industriespreiding en in het verschieft licht, naar wij hopen, een verenigd Europa, waar men vrijer en onbevreesder zal kunnen ademen.

Voor de naaste toekomst zal geen planologische voorbereiding van enige omvang, met name betreffende industriële vestigingen, een beoordeling van de biologische aspecten ervan kunnen ontberen.

Barendrecht.

Ir. H. B. GOETTSCHE.

¹⁰⁾ R. von Sengbusch: „Probleme der Auslese und ihre Beziehungen zu unserem kulturellen Leben”. Jahrbuch der Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften e. V., 1959, blz. 184.

Beschouwingen over het Radcliffe-rapport

(III)

Schuldpolitiek van de Overheid (hoofdstuk VII).

Helder geschreven is het hoofdstuk, waarin de beginselen van de moderne „debt management” nader worden besproken. Aan ieder, die in kort bestek een inzicht in deze materie wil krijgen, kan ik lezing van dit hoofdstuk en met name van het deel, dat volgt op een aantal statistische gegevens, warm aanbevelen, ook als men geen gelegenheid zou hebben het gehele rapport te bestuderen.

Na een uitvoerige cijfermatige analyse komt het rapport tot de conclusie, dat het belangrijkste probleem op het terrein van de overheidsschuld wordt gevormd door het teveel aan vlottende schuld (in de zin van schuldbewijzen met een looptijd van 5 jaar of korter), welke toestand nog een erfenis van de oorlog vormt. De monetaire autoriteiten zijn daarom steeds bedacht geweest op consolidatie en hebben, naar de „Governor” van de Bank of England heeft verklaard, deze consolidatie nooit opgeofferd aan de daarmee gepaard gaande hogere rentekosten (par. 549). De commissie constateert echter op haar beurt dat „the authorities have not been prepared to force interest rates on the longer bonds upwards in order to tempt holders of short bonds to switch to longer bonds” (par. 551). Het lijkt mij, dat deze houding van de Britse monetaire autoriteiten een zekere gelijkenis vertoont met de schuldpolitiek van Minister Lieftinck tijdens de eerste na-oorlogse jaren. Ook tegenover hem was het verwijt, dat hij door een inflatoire politiek de rente laag zou hebben gehouden, ongegrond, doch ander-

zijds heeft hij ook niet, door een hogere rente te bieden, doelbewust een flinke consolidatie nagestreefd.

Het is verleidelijk om de visie van de monetaire autoriteiten, zoals in het rapport is weergegeven, hier aan te halen, mede omdat deze visie ook door andere dan de Britse autoriteiten wordt gehuldigd:

„Their view (bedoeld is de zienswijze van de monetaire autoriteiten) that demand could not be stimulated by dropping prices — a view not easy to accept — was based mainly on the belief that the market for gilt-edged securities is dominated by expectations (as any market in long-term securities must be) and that it is the expectation of what prices will be tomorrow or next week, and not expectation of next year's prices, that matters. But their attitude has also been strongly influenced by a belief that the long-run interest of the Government as a debtor was best served by orderly markets, and that orderly markets implied abstention from disruption of ruling prices just as much as it demanded official intervention to steady a demoralised market (an incident of the latter kind occurred late in 1949). A deliberate marking-down of the prices at which the Government broker was willing to sell would have been regarded in the market as arbitrary juggling with the capital values of the Governments's own creditors, and this would have seriously damaged „Government credit”, at the Government's expense in paying the service of the debt for many years ahead. This „damage to Government credit” would have had repercussions on foreign confidence in sterling: „I need not remind you”, the Governor put it, „how closely the exchange markets and the gilt-edged market watch each other” (par. 551).

Waren de monetaire autoriteiten aldus nogal passief in

hun schuld- en open-marktpolitiek, voor de periode 1957-1959 moet toch het accent anders gelegd worden: de daling van de rente, die toen de overheersende tendentie werd, is door actie van publieke zijde tegengewerkt.

De commissie-Radcliffe gaat uitvoerig in op de argumenten van de autoriteiten, die zijn neergelegd in het hierboven gegeven citaat. De gedachte, dat een renteverhoging op de overheidsschuld het buitenlands vertrouwen in het pond zou kunnen verminderen, doet de commissie als het ware even glimlachen: in onze tijd, waarin Londen geen wereldmarkt voor allerlei overheidsobligaties meer vormt en waarin bovendien de rente overal welbewust wordt gehanteerd als middel van economische politiek, kan men geen verband meer leggen tussen de kredietwaardigheid van een overheid en de door haar betaalde rente (par. 564).

Meer betekenis hecht het rapport aan het bezwaar, dat een manipulatie met de rentevoet de verwachting kan doen postvatten, dat een verdere verhoging resp. verlaging in de lijn zou liggen, zodat een rentestijging dan niet de vraag naar obligaties zou doen toenemen, maar juist zou doen verminderen. Het zou dan wel eens een tijd kunnen duren, aldus de monetaire autoriteiten, voordat een prijs wordt bereikt, waartegen men bereid is de aangeboden staatsobligaties op te nemen. Dit bezwaar wordt door de commissie handig teruggespeeld met de opmerking, dat dit opging in een tijd, waarin er weinig contact was tussen de monetaire overheid en de financiële kringen en commentatoren, doch dat het bezwaar van contraire reacties veel minder wordt, als de autoriteiten het hunne doen om de officiële politiek voor de buitenwereld duidelijker te maken.

Als zij nu de rente-ontwikkeling in de achter ons liggende en in de thans komende jaren beschouwt, dan wijst onze commissie op een drietal factoren, die een opwaartse druk uitoefenen op het evenwichtspeil van de rente op lange termijn. Deze factoren zijn: het feit, dat de Staat voortdurend als ontlener optreedt (doch hiertegenover stelt de commissie een grotere vraag naar obligaties bij een stijgend nationaal inkomen, die de andere kant uitwerkt), de verwachting van een verdere inflatie, waardoor het geëiste rendement hoger is dan anders het geval zou zijn, en een zekere verschuiving van de voorkeur van de beleggers in de richting van aandelen. Tot haar genoegen constateert de commissie, dat in 1958 en 1959 de autoriteiten zich van deze krachten bewust zijn geworden en meer leiding aan de markt hebben gegeven in die zin, dat zij een rentedaling, die anders zou zijn opgetreden, hebben tegengehouden. Haar mening kan in haar eigen woorden als volgt worden samengevat:

„We hope, however, that the market's acceptance of their leadership during this period will encourage the authorities to continue to take a positive line in the future. We believe, too, that there is everything to be gained by open discussion of what has occurred, and that fuller understanding both of what the authorities are doing and of their motives will in general strengthen the hands of the authorities” (par. 576).

Bij het pleidooi voor open discussie van de motieven der autoriteiten zou ik mij van harte willen aansluiten. Hetzelfde geldt ten aanzien van het afwijzen van een al te voorzichtige houding bij het voeren van open-marktpolitiek en van het beschouwen van een stabiele rentevoet als een belangrijk doel op zichzelf. Ik zou het zo willen uitdrukken, dat het invloed uitoefenen op de liquiditeitspositie van banken, financiële instellingen, bedrijven en gezinnen, nu eenmaal meebrengt, dat de rentevoet gevarieerd moet

kunnen worden en dat deze variatie een noodzakelijk middel is om het doel van meer monetaire stabiliteit te bereiken. Zoals echter reeds eerder gezegd meen ik, dat een evenwichtsrente op lange termijn in feite zeer moeilijk kenbaar zal zijn.

Met betrekking tot de techniek van de uitgifte van staatsobligaties pleit de commissie voor het verlaten van de gebruikelijke holle frase, „that the issue has been fully subscribed” (terwijl in werkelijkheid de Bank of England altijd het niet bij het publiek geplaatste deel overneemt en later in gedeelten verkoopt). Een publikatie van het bedrag, waarvoor door de particuliere sector is ingeschreven, wordt door de commissie aanbevolen. Evenzeer wenst zij meer openheid met betrekking tot de operaties in staatsobligaties, die door de Bank of England worden uitgevoerd.

Het aantrekkelijke van het rapport is aldus, dat het zo weinig dogmatisch is: nergens worden de gevestigde meningen van de monetaire autoriteiten zonder meer geaccepteerd. Dit blijkt bijv. ook uit de beschouwing van de markt voor Treasury Bills. De officiële politiek is de rente op deze markt zo stabiel mogelijk te houden, omdat rentewijzigingen de gehele markt voor overheidspapier zouden veront-rusten. Hiermee in verband staan een aantal kunstmatige elementen, zoals de afspraak van de discount houses om bij de wekelijkse uitgifte van Treasury Bills een gezamenlijk bod te doen en zo nodig de emissie geheel op te nemen, de afspraak van de banken om voor termijndeposito's (met een opzeggingstermijn van een week) 2 pCt. onder het officiële disconto te betalen en de afwezigheid van de banken zelf bij de wekelijkse tender voor Treasury Bills. De commissie zou het niet bezwaarlijk achten als dit alles verdween en het hele mechanisme daardoor soepeler werd, doch acht dit ook niet bepaald nodig. Maar zij wijst beslist het bezwaar van de hand, dat de autoriteiten maken tegen een veelvuldiger wijzigen van de rentetarieven voor Treasury Bills, omdat de commissie meent, dat de andere markten voor overheidspapier daar slechts weinig weerslag van zouden ondervinden.

Op één punt echter meent het rapport, dat een wijziging beslist gewenst zou zijn, namelijk inzake de manipulatie van het wekelijkse bod op Treasury Bills van de zijde der discount houses. Deze manipulatie vindt plaats om buitenstaanders buiten spel te zetten. Het gevolg is, dat deze buitenstaanders hetzij geen schatkistpapier krijgen toegewezen, hetzij meer betalen dan de discount houses zelf. De commissie had op deze plaats nog kunnen opmerken, dat deze gevolgen evenmin zouden optreden, indien de Schatkist aan iedere inschrijver dezelfde prijs zou betalen, zoals hier te lande het geval is. Zoals bekend heerst in Engeland het systeem, dat men, als men schatkistpapier krijgt toegewezen, de prijs moet betalen, waarvoor men heeft ingeschreven, een stelsel, dat niet in overeenstemming lijkt met het beginsel van de volledige mededinging.

- Een korte beschouwing van de financiering van de generationaliseerde bedrijven leidt tot de conclusie, dat deze hun lange-termijn-behoeften, evenals dit de laatste jaren het geval was, moeten blijven dekken door bij de Schatkist op te nemen middelen. Een zelfstandig beroep op de markt, zoals vóór 1956 gebruikelijk was, beperkt de monetaire autoriteiten onnodig in hun politiek. Hetzelfde argument geldt mutatis mutandis voor de lagere publiekrechtelijke lichamen. Bovendien wordt de te betalen interest hoger

als een gemeente zelf een betrekkelijk kleine lening sluit, die moeilijk verhandelbaar is dan wanneer het een grote staatslening betreft. Ook hier wordt dus aan de Schatkist de aanbeveling gedaan om aan de lagere overheden, die dat wensen, kapitaal op lange termijn te verstrekken tegen de voor staatsleningen geldende rentevoet.

Tenslotte wordt nog enige aandacht gewijd aan dat deel van de staats-schuld, dat bestaat uit de bedragen, die bij de spaarbanken zijn gestort (welke bedragen in Engeland in hoofdzaak rechtstreeks naar de Schatkist vloeien) of als National Savings Certificates e.d. worden aangehouden. De commissie zou willen, dat de rente hierop iets sneller met de algemene rentestand zou meegaan, om ongewenste monetaire repercussies te vermijden.

De internationale positie van het pond (hoofdstuk VIII)

Door verschillende publikaties genieten de werking van het sterlinggebied en het gebruik van het pond als internationaal betaalmiddel thans een vrij ruime bekendheid. Toch is het nuttig omtrent deze zaken nog eens kort en duidelijk te worden ingelicht door de par. 612 tot 656 van het Radcliffe-rapport.

Uit de door haar verkregen inlichtingen van officiële zijde trekt de commissie de gevolgtrekking, dat de sterlingtegoeden van de Britse koloniën, die na de oorlog het sterkste zijn toegenomen, zullen verminderen, naarmate deze gebieden onafhankelijk worden en een eigen economische politiek willen voeren. De dominions echter houden thans geen tegoeden aan, die ver boven hun minimale behoeften zouden uitgaan.

Ten slotte zijn er ook nog enkele sterlinglanden in het Midden-Oosten, die belangrijke tegoeden aanhouden, terwijl ook de sterlingtegoeden van niet tot het sterlinggebied behorende landen van grote betekenis zijn, hoewel hierin een dalende trend te bespeuren valt.

Het is uiteraard het risico van een land als Groot-Brittannië, dat als bankier voor een belangrijk gebied dienst doet, dat het telkens blootstaat aan plotselinge opvragingen. Een bank heeft uit liquiditeitsoverwegingen geen last van betalingen die zijzelf aan haar cliënten moet doen: een eenvoudige creditering is voldoende. Evenzo behoeven betalingen van de ene cliënt aan de andere de bank uit liquiditeitsoogpunt niet te interesseren. Pas als een cliënt zijn tegoed wil omzetten in chartaal geld of wil betalen aan een cliënt van een andere bank, dient de bank rekening te houden met een vermindering van liquiditeit. Zo is het ook met Groot-Brittannië: op lopende rekening heeft het land over de jaren 1949 tot en met 1958 in totaal een overschot gehad, doch met de niet-sterlinggebieden heeft het saldo dikwijls geschommeld, terwijl de moeilijk te voorziene kapitaalbewegingen soms grote zorg hebben gegeven. Daarbij zijn van veel betekenis geweest — en hierop wordt door de commissie sterk de nadruk gelegd — de mutaties in het internationale handelskrediet, d.w.z. de meer of minder snelle betaling van in- en uitvoer (de zgn. „leads and lags”, zoals het in de angelsaksische literatuur heet).

„It is impossible to measure the maximum embarrassment to the reserves that might result from a flight into other currencies through the operation of leads and lags but it might reach a total running into hundreds of millions of pounds without any infringement of existing regulations” (par. 639).

Beschouwt men deze en andere factoren en houdt men er rekening mee dat de sterlinglanden wel samenwerken, maar in hun economische politiek autonoom zijn (afgezien uiteraard van de koloniën), dan ligt het voor de hand dat een

situatie, waarbij de goud- en dollarreserve £ 364 mln. bedraagt tegenover een totaal aan kortlopende verplichtingen in sterling van £ 3.349 mln. (beide cijfers per ultimo 1958) gemakkelijk tot ernstige liquiditeitszorgen en daarmee tot regelmatig terugkerend wantrouwen in de positie van het pond aanleiding zal geven. Juist om deze positie te versterken en ook om de liquiditeitspositie van het gehele sterlinggebied te verbeteren geeft de commissie de voorkeur aan een vergroting van de goud- en dollarreserves boven een vermindering van de sterlingverplichtingen (par. 663). Deze gedachte leidt uiteraard weer tot bespreking van het probleem van de internationale liquiditeit, dat de laatste jaren weer meer de aandacht trekt. Een *verhoging van de goudprijs* wordt door de commissie niet gewenst omdat van deze maatregel de landen, met de laagste goudvoorraad, die een versterking van hun liquiditeitspositie het meest nodig hebben, het minst worden geholpen. Bovendien zou er na het nemen van deze maatregel een voortdurende onzekerheid zijn ten aanzien van de toekomstige prijs van het goud. Het is te betreuren, dat de commissie-Radcliffe niet wijst op het grote gevaar van internationale inflatie dat opsteekt als de reserves van de verschillende landen door een goudprijsverhoging nominaal worden verhoogd, zonder dat er in de reële sfeer iets is veranderd.

Van veel betekenis wordt de *hulp van het I.M.F.* geacht, waarvan het effect nog groter zal kunnen zijn, naarmate ook de andere valuta's dan de dollar convertibel worden. Het doet goed in dit verband in het Britse rapport een uitlating te lezen, die niet uitgaat van een volstreekte handhaving van de autonomie ten aanzien van de economische politiek en die ik daarom even wil citeren:

„The community of interests that binds together the members of the Fund requires that members who wish to draw on the Fund should be willing to justify to their fellow-members the economic and monetary policies which they are pursuing and that their fellow-members should refrain from imposing unduly rigorous conditions on drawings” (par. 676).

Is voldoende internationale liquiditeit nodig om tijdelijke schommelingen op de betalingsbalans op te vangen, belangrijker is nog het vraagstuk van de *fundamentele onevenwichtigheden* in het internationale betalingsverkeer, vooral wat betreft de verhouding tussen de Verenigde Staten en de rest van de wereld. Het belang van deze verhouding wordt in het rapport duidelijk naar voren gebracht, („The United States, in terms of productive output, represents about half the entire world economy. Her overseas trade is larger than that of any other country” par. 685) doch ten aanzien van de toekomstige ontwikkeling van deze verhouding is de commissie toch niet bijzonder bevreesd, vooral ook op grond van de cijfers van de laatste tien jaar.

Aan convertibiliteit hecht het Radcliffe-rapport grote waarde, doch men heeft hiërbij kennelijk het oog op de externe convertibiliteit. Geheel principieel is die voorkeur voor (externe) convertibiliteit overigens niet, want men voegt eraan toe, dat het Verenigd Koninkrijk niet onder alle omstandigheden afstand kan doen van bepaalde discriminatiemaatregelen, die nodig zouden kunnen zijn in geval er een belangrijke en voortdurende goud- en deviezenstroom naar een bepaald land of een bepaalde groep landen zou optreden (par. 690).

Achtereenvolgens bespreekt het rapport verder de maatregelen, die de autoriteiten kunnen nemen om een druk op de internationale reserves tegen te gaan. Daarbij wordt

natuurlijk weer aan het *officiële disconto* gedacht en hier komt opnieuw de betekenis naar voren die de monetaire autoriteiten vooral in internationaal opzicht aan dit middel hechten. De autoriteiten verklaarden tegenover de commissie, dat in de na-oorlogse omstandigheden geen omvangrijke kapitaalbewegingen konden worden verwacht als gevolg van rentewijzigingen alleen. Daarvoor was de vrees voor koerswijziging en deviezenrestricties te groot. Doch een enigszins langdurig verschil tussen de rentevoet in Londen en in andere centra zou toch wel op de toe- of afvloed van sterlingtegoeden resp. het al dan niet lenen in Londen invloed hebben, zoals de Bank of England tegenover de commissie met enkele ervaringsvoorbeelden aantoonde. Veel commentaar geeft de commissie op dit punt niet; ook uit andere delen van het rapport blijkt, dat zij de betekenis van de officiële discontovoet minder hoog aanslaat dan de autoriteiten dit vooral op psychologische gronden doen.

Een tweede besproken middel is het *steunen van de termijnkoers van het pond tegenover de dollar*. Rentever schillen zouden daardoor meer invloed op de kapitaalbeweging kunnen krijgen. Veel betekenis wordt ook hieraan niet gehecht aangezien in het geval van een sterlingcrisis het altijd aanwezige gevaar van deviezenrestricties een grote toevloed van kapitaal toch zal tegenhouden, ook al worden de kosten van termijndekking miniem.

De bespreking van het derde middel van betalingsbalanspolitiek, nl. een *verlaging van de buitenlandse waarde van de valuta*, is niet geheel geslaagd. Zoals uit het begin van het rapport reeds bleek is de commissie voorstandster van handhaving van vaste wisselkoersen. Een stelsel van voortdurende devaluaties acht zij het allerslechtste, doch ook een stelsel van in principe variabele wisselkoersen is naar haar inzicht niet bevredigend: de jaren dertig hebben immers geleerd, dat men dan toch tracht door officiële interventie op de vreemde valutamarkt een zo stabiel mogelijke koers te krijgen. Als men geen vaste koers te verdedigen heeft, aldus het rapport, zal het ook moeilijker vallen om de binnenlandse kosten in de pas te houden met de buitenlandse. Voor dit laatste argument valt zeker wat te zeggen, doch de behandeling van de gevallen, waarin een wijziging in de pariteit eventueel overweging zou verdienen, is niet bevredigend.

Als eerste geval wordt behandeld een stijging van de importprijzen, waarmee een slechter wordende ruilvoet gepaard gaat (par. 713). Een appreciatie van het pond zou de inflatoire gevaren daarvan tegengaan, zo meent de commissie, doch zij is hier toch niet zo enthousiast over en zou dit middel alleen bij een zeer scherpe stijging van de importprijzen willen aanbevelen. In de casuspositie die de commissie stelt, dient dit middel naar mijn mening echter volledig te worden verworpen. Een verslechtering van de ruilvoet zal men moeten accepteren als een vermindering van het reële nationale inkomen en daarbij past geen herziening van de wisselkoers. Wel komt die herziening in aanmerking als de buitenlandse prijzen (import- en exportprijzen) stijgen en men binnenslands het prijsniveau stabiel wil houden. Doch dan verdient niet een devaluatie af en toe aanbeveling, doch kan men beter overgaan tot vrij fluctuerende koersen, eventueel met een zekere stabilisatie vanwege de centrale bank of een egalisatiefonds.

Het tweede besproken geval is dat van een stijging van de binnenlandse kosten, die sterker is dan die in het buiten-

land (par. 715). Men kan het eens zijn met de commissie, dat in zulk een situatie devaluatie de enige mogelijkheid is om weer met de concurrenten in de pas te komen, waarbij men zichzelf dan moet beloven het een volgend maal niet zover met de binnenlandse inflatie te laten komen.

Ten slotte meent de commissie, dat devaluatie ook in aanmerking kan komen, als de uitvoer stopt, zonder dat het prijspeil uit de hand is gelopen, dus als er een verschuiving in de wereldvraag is ten ongunste van het land in kwestie (par. 717). Ook dit zie ik toch enigszins anders. Primair zal hier een aanpassing in de produktiestructuur moeten plaatsvinden in de richting van goederen, waarnaar meer vraag bestaat en deze aanpassing zal worden gestimuleerd door de moeilijker wordende export van het bestaande assortiment, die veelal met een prijsdaling gepaard zal gaan. Indien deze prijsdaling optreedt, en daarmee gepaard gaande een achteruitgang van de ruilvoet, is er geen aanleiding om met het monetaire middel van de devaluatie dit proces nog eens kunstmatig te stimuleren.

Interessant is nog te vermelden, dat van de door de commissie gehoorde deskundigen alleen Meade een voorstander was van de fluctuerende wisselkoersen.

Over het volgende besproken middel, de *deviezencontrole* en de *contingentering van de import*, tezamen administratieve controle genoemd, kunnen wij kort zijn. Aangezien, zoals reeds gebleken is, de commissie wel een zo groot mogelijke vrijheid wil, doch deze toch niet als een van de belangrijkste te bereiken doeleinden ziet, ligt het voor de hand, dat zij de mogelijkheid van deviezencontrole, zowel in de lopende sfeer als in de kapitaalsfeer wil handhaven. Zij heeft wel de indruk gekregen, dat controle van de import succesvoller was als het er om ging een *ander* importafhankelijk te verkrijgen (in casu minder een dollar- invoer afhankelijk te zijn), dan wanneer men een beperking van de *totale* import nastreefde. Als een afzonderlijk middel wordt de controle op de kapitaalexport beschouwd, die volgens de uiteenzetting van par. 733 scherper is ten aanzien van kapitaalexport naar buiten het sterlinggebied liggende landen dan naar de „sterling area”.

Particuliere kapitaalbeweging is bijv. vrij tussen het Verenigd Koninkrijk en het overige sterlinggebied, maar niet tussen het Verenigd Koninkrijk en de rest van de wereld. Emissies door publiekrechtelijke lichamen zijn steeds aan vergunning onderworpen, doch deze vergunning wordt aan emittenten buiten het sterlinggebied bijna nooit verleend. De particuliere kapitaalexport is overigens aanmerkelijk belangrijker dan de publiekrechtelijke.

Dit deel van het rapport gaat uitvoerig in op de vraag, of de kapitaalexport in de eerstkomende tijd moet worden aangemoedigd dan wel beperkt. Daarbij wordt erop gewezen, dat men niet voor een vrije keuze staat van *of* de gouden dollarreserves te vergroten *of* uitbreiding te geven aan de langlopende vorderingen op en deelnemingen in het buitenland. Het afremmen van de kapitaalexport zou tekort doen aan de economische ontwikkeling van de landen van het Gemenebest, die men zich immers als een van de doeleinden van de economische politiek had gesteld, terwyl verder de Britse export bemoeilijkt en de import misschien duurder zou worden.

De commissie zou nu willen dat de sterlinglanden zoveel mogelijk buiten het Verenigd Koninkrijk lenen, bijv. in Europa of in de Verenigde Staten of bij de Wereldbank, doch aangezien dit niet voldoende zou zijn, geeft zij verder in overweging dat de Britse autoriteiten de kapitaalexport

naar de rest van het sterlinggebied op peil houden, doch dat zij, indien dit ten koste zou gaan van de ontwikkeling van Groot-Brittannië, zelf in het buitenland het ontbrekende

bedrag lenen. Het is duidelijk, dat deze gehele problematiek typisch Brits is en dat er daarom weinig aanknopingspunten zijn voor een vergelijking met Nederland.

Tilburg.

H. W. J. BOSMAN.

BEDRIJFSECONOMISCHE NOTITIES

De uitgestelde aandelenemissie a pari in de vorm van converteerbare obligaties

Hoewel de converteerbare obligatie als zodanig een oude bekende is, treedt zij in Nederland in het laatste decennium als financieringsvorm sterker op de voorgrond. De eigenaardigheden van dit fenomeen zijn geleidelijk in en uit de praktijk ontdekt door de beleggingsadviseurs, de cijferaars en de financiële journalisten en slechts ten dele te voren onderkend en geannonceerd door de theoretische economen.

Een voorbeeld van zo'n eigenaardigheid is het verschijnen van de „kruipende” conversie met verkoop van de nieuwe aandelen — door de leden van de Vereeniging voor den Effectenhandel — telkens als gedurende de conversieperiode tussen de converteerbare obligaties en de aandelen die de conversiekoers overschreden hebben, geringe dispariteiten optreden.

Het belegend publiek converteert pas als het rendement van de convertibles te ongunstig bij dat van de aandelen begint af te steken. Ook de emittenten zijn soms voor verrassingen komen te staan, bijv. ten aanzien van de koersverlagende invloed van stock-dividenden op de converteerbare obligaties indien de aandelen de conversiekoers reeds hebben overschreden, ook al wordt de conversiekoers pro rata verlaagd.

Zo ontwikkelde zich stapsgewijs het inzicht in het wezen van de converteerbare obligatie en in de mogelijkheden die zij biedt. Lange tijd heeft de belegger dit schaaap met vijf poten, zoals het werd genoemd, met enig wantrouwen bejegend. Hoe was het mogelijk, dat in één waardepapier zowel de voordelen van de obligatie als die van het aandeel verenigd zouden zijn, terwijl die tot op zekere hoogte als elkaars tegenpolen gelden? Beperkte koersdalingsmogelijkheid in de baisse; onbeperkte stijging in de hausse; regelmatige inkomsten; dekking tegen geldontwaarding. Een tombola vol heerlijkheden.

Naarmate het belegend publiek tot de conclusie kwam dat al dit moois werkelijkheid was, zoals allengs de levensgeschiedenis van dergelijke convertibles bevestigde, groeide een zekere twijfel bij de ondernemingsbesturen of deze financieringsvorm dan misschien een te veel aan goedgeefsheid van haar zijde betekende. Dit leidde tot een geleidelijke besnoeiing van de rechten verbonden aan nieuw uit te geven convertibles.

Diverse modaliteiten.

Een slimme vondst, voor zover men het geplaatste kapitaal niet te veel wilde uitbreiden, was de conversievoorwaarde waarbij niet één obligatie in één aandeel van gelijke nominale waarde verwisselbaar werd, maar bijv. twee obligaties in één aandeel. Voorbeelden: de 4 pCt. converteerbare Hollandse Beton; de $3\frac{3}{4}$ pCt. converteerbare Borsumij; de 4 pCt. converteerbare Indola; de 5 pCt. converteerbare Billiton e.a. Bij eenzelfde conversiekoers

als bij het 1 op 1 systeem werden daarmee de koersstijgingskansen van de convertibles gehalveerd en de onderneming plaatste tweemaal zoveel obligaties-plus-eenlekkertje als aandelen bij de conversie.

Het heeft enige tijd geduurd voor dit in beleggerskringen doordrong en in de koersvorming van de obligaties tot uiting kwam. Het is de verdienste van De Twentsche Bank geweest als eerste het publiek op dit waarde-aspect van de betreffende convertibles te hebben gewezen. Een andere waardebeperking werd gevonden in het uitstellen en beperken tot enkele jaren van de conversieperiode. Voorbeelden: de 5 pCt. converteerbare Beton Meteor (bovendien 2 op 1) en de 5 pCt. converteerbare Stoomspinnerij Twente e.a.

Zonder verder in te gaan op alle reeds verschenen modaliteiten, hetgeen de deskundige lezer geen nieuws zou brengen — de bovengenoemde zijn slechts bedoeld als aanloop tot de kern van ons onderwerp —, kunnen wij globaal wel stellen dat op dit moment de beleggingsadviseur alle aspecten van het conversierecht in zijn advies omtrent de koopwaardigheid zal betrekken. Zijn de beleggers nu „au fait”, dit wil niet zeggen dat ook de bedrijfs-economen reeds alle mogelijkheden van de converteerbare obligatie ontdekt en toegepast hebben.

In een vorig artikel wezen wij op de mogelijkheid van dividenddeclaratie in converteerbare obligaties¹⁾. Alvorens op een andere, nog niet toegepaste, variant te wijzen menen wij dat het nuttig is het wezen van de converteerbare obligatie in het kort te analyseren, omdat dan veel duidelijk wordt, o.a. het ongeloof van de belegger in een schaaap met vijf poten. Het betreft hier namelijk niet één schaaap, maar een schaaap met een lammetje. Om de vergelijking door te trekken: een ooi die drachtig is van één mannelijk lam (ofwel rammetje). De koper van dit dier behoeft zich niet te verwonderen als hij na enige tijd de gelukkige bezitter van zelfs acht schaapsporten is en als hij de voordelen deelachtig wordt van een schaaap van het mannelijk zowel als die van een schaaap van het vrouwelijk geslacht, terwijl die twee tot op zekere hoogte als elkanders tegenpolen gelden.

In wezen koppelverkoop.

De essentie van de converteerbare obligatie is immers dat zij een twee-eenheid is. Wie converteerbare obligaties emitteert houdt zich in wezen bezig met koppelverkoop. Of dit voor de koper aantrekkelijk is, hangt er van af of zijn begeerte gelijkelijk naar elk van de gekoppelde zaken uitgaat.

Zoals gewoonlijk bij koppelverkoop, betreft het hier twee zaken, waarvan de ene ook afzonderlijk rijkelijk voorhan-

¹⁾ Zie „E.-S.B.” van 23 maart 1960.

den is, nl. de gewone obligatie en waarvan de andere schaars is, t.w. de stock-optie ofwel haussepremie, die niet in de prijscourant van de Vereniging voor den Effectenhandel voorkomt. Samen vormen zij de converteerbare obligatie.

Met het toenemen van het aantal converteerbare obligaties in de notering heeft zich als het ware een termijnmarkt à la hausse in aandelen ontwikkeld, elk met één obligatiestaart die de zaak slechts duur maakt. Men zou deze stock-opties ook claims kunnen noemen om een couranter beursterm te gebruiken. Het verschil is slechts dat claims, die wel officieel worden verhandeld en genoteerd, steeds een korte verhandelingsperiode hebben en wel van kort na het verschijnen van het emissieprospectus tot enkele dagen of weken daarna, zolang als nodig is voor een rustige verhandeling en een reële koersvorming. Men zou slechts de verhandelingsperiode behoeven te verlengen tot bijv. een of meer jaren en deze claims zouden geheel het karakter van de genoemde, in de convertibles begrepen, stock-opties hebben verkregen. Deze stock-opties vormen zeer speculatief papier, omdat zij het risico van de top van de aandelenkoersen dragen.

De convertibles vertonen veel analogie met de premie-obligaties, die eveneens een combinatie zijn van een gewone obligatie en een schaars object, nl. een lot in de loterij. Op grond daarvan doen ook de premie-obligaties gewoonlijk een agio, zowel ten opzichte van de zonder als ten opzichte van de met het premiebedrag gecalculeerde vergelijkbare gewone obligaties.

Door het toelaten van de premie-obligaties en de converteerbare obligaties wordt dus in een behoefte van de loterijenthousiasten en de speculatief aangelegden voorzien. Van de loterijgokkers en van de speculanten in de stock-opties wordt echter geëist dat zij een soort rentedragende waarborgsom storten: aankoop van de naakte obligatie, die als appeltje voor de dorst kan dienen als resp. Vrouwe Fortuna en hun veine heit in de steek mochten laten. Aldus zijn zij tot brave burgers getransformeerd.

Voor de belegger weinig bijzonders.

De cumulatie van goede beleggingskwaliteiten in de converteerbare obligatie betekent niets meer dan wat men even goed met combineren van aandelen en obligaties kan bereiken, in het laatste geval bovendien in een verhouding die past bij de persoonlijke omstandigheden van de bezitter. De converteerbare obligatie is een confectiepak. Voor de emittent is er echter het voordeel dat hij zich in een hausseperiode op termijn kan verzekeren van risicodragend kapitaal. Wanneer dit feit te zijner tijd een voordeel blijkt, dan is echter tevens gebleken dat de koper van de convertible de haussepremie beter niet had kunnen betalen, doch in plaats daarvan een gewone obligatie had dienen te kopen om eerst later in aandelen te „stappen”.

Welbeschouwd kunnen wij in deze financieringsvorm in de reeds verschenen modaliteiten, van beleggersstandpunt gezien, slechts waarderen dat hij tot op geringe hoogte tegemoet komt aan de behoefte aan termijnhandel à la hausse in aandelen en dat hij pensioenfondsen e.d., die de aandelenkant wel op watten maar nog niet recht durven, er eerder toe brengt langs deze omweg aan hun verving toe te geven en aldus in bescheiden mate bij te dragen tot de voorziening met risicodragend kapitaal (zelfs al verkopen zij voetstoots de uit conversie verkregen aandelen).

Er is echter een andere modaliteit mogelijk, die uit een oogpunt van haar invloed op de kapitalisatie van de betrok-

ken onderneming en de daarmee verbonden koersvorming ter beurse, voor ondergecapitaliseerde vennootschappen en haar aandeelhouders aantrekkelijk is. Wij nemen daarbij in aanmerking dat het in ons land een wonderlijke realiteit is, dat een louter boekhoudkundige overschrijving van de reserves naar het kapitaal van een naamloze vennootschap de niets vermoedende aandeelhouder, die daarbij geen cent ontvangt, tot een fictief maar belastbaar inkomen strekt. Deze uit fiscaal-technische consequenties voortvloeiende omstandigheid maakt, zoals bekend, de overigens zo goed bij de notering in procenten passende herkapitalisatiebonussen tot een voor de aandeelhouders fiscaal onaanneemelijke zaak.

Het uitblijven van herkapitalisatie leidt weer tot het declareren van dividenden, die slechts nominaal bevredigend lijken, maar die in geen verhouding staan tot de geïnvesteerde vermogens en de gemaakte winsten. Als daarentegen wel hoge dividenden worden betaald, ontstaan torenhoge koersen, ergo zware aandelen. De hoge dividenden wekken bovendien onbegrip bij het grote publiek, dat denkt dat elke aandeelhouder die zo'n stuk heeft gekocht werkelijk bijv. 40 pCt. van zijn geld maakt.

De enige mogelijkheid om onderkapitalisatie te verminderen.

De aandelenemissie a pari met voorkeursrecht biedt de onderneming momenteel de enige rechtstreekse mogelijkheid de onderkapitalisatie maximaal te verminderen zonder dat de aandeelhouders daarvan fiscaal de dupe worden. De aandelenemissies op termijn, alias de uitgiften van converteerbare obligaties, die tot heden aan de markt gekomen zijn, misten alle dit effect. De jongste emissie van $4\frac{3}{4}$ pCt. converteerbare obligaties A.K.U. komt in zeer geringe mate aan dit bezwaar tegemoet door aan aandeelhouders het voorkeursrecht te geven. De emitterende ondernemingen zitten schijnbaar nog gevangen in de historisch gegroeide gedachte dat de conversiekoers boven de beurskoers ten tijde van uitgifte gesteld behoort te worden.

Zou het niet reëler zijn de conversiekoers van converteerbare obligaties van in reserves badende ondernemingen, ongeacht de hoge beurskoers, op 100 pCt. te stellen of weinig hoger en evenals bij de lening van de A.K.U. de aandeelhouders voorkeursrecht op de inschrijving te verlenen? De claim krijgt in dit geval zijn maximale waarde. De prijs van het aandeel daalt met eenzelfde bedrag. Als de voorwaarden voor de naakte obligatie goed op de markt zijn afgestemd en derhalve pari zouden doen, zou, uitgaande van een koers van het aandeel ex dividend van bijv. 400 pCt. en uitgifte van 1 nieuw op 1 oud van gelijke nominale waarde, de claim 150 pCt. waard zijn, het aandeel ex claim 250 pCt. en de converteerbare obligatie eveneens 250 pCt. Bij een uitgifte van 1 nieuw op 2 oud zou de claim 100 pCt. bedragen, het aandeel ex claim 300 pCt. en de converteerbare obligatie eveneens 300 pCt. Bij 1 op 3 zou dit resp. 75, 325 en 325 pCt. worden.

Dit systeem is eenvoudiger dan het bedingen van een hoge conversiekoers om dan later de bij conversie verkregen agioreserve ineens of in gedeelten als belastingvrije stockbonus aan aandeelhouders uit te keren. Daarvan zit tevens een moeilijk te evalueeren element van bevoordeling der „conversie-aandeelhouders”, zelfs als de oude aandeelhouders voorkeursrecht krijgen bij de inschrijving zoals tot nog toe niet eens gebruikelijk was.

Acht de onderneming de omvang van de uitgestelde aandelenemissie te groot ten opzichte van de annexe obligatie-emissie dan kan zij de conversieverhouding wijzigen,

Geldmarkt.

Ook in 'de 27 juni eindigende „boekweek” van De Nederlandsche Bank blijkt de goud- en deviezenreserve, zij het vertraagd, te zijn toegenomen. Sedert eind vorig jaar, dus in bijna een half jaar, versterkte de Centrale Bank, noodgedwongen, haar deviezenbezit met f. 400 mln. Of tegelijkertijd en in dezelfde mate het in het buitenland door de handelsbanken uitgezette bedrag afneemt, of dat het hier slechts gaat om het afvloeien van het overschot op de lopende en/of de kapitaalrekening van de betalingsbalans naar De Nederlandsche Bank, is onbekend.

Het automatisme, dat in de toepassing van het gentlemen's agreement inzake de kasreserve schuilt, maakt stijging van het verplichte kaspercentage welhaast onvermijdelijk, tenzij een omgekeerde beweging binnen korte tijd verwacht zou mogen worden. Deze zou, wat de lopende rekening van de betalingsbalans aangaat, kunnen voortvloeien uit de thans waarschijnlijk snellere groei van de nationale bestedingen boven die van de nationale middelen. De monetaire autoriteiten zouden ook een handje kunnen helpen, zoals zij dit in het verleden meer dan eens in vergelijkbare situaties hebben gedaan. In de jaren 1953 e.v. forceerde de Staat de kapitaaluitvoer door de buitenlandse overheidsschuld vervroegd af te lossen. In 1953 ging het om f. 76 mln., in 1954 zelfs om f. 403 mln. In 1954 en 1955 opende De Nederlandsche Bank de lange tijd hermetisch gesloten poort van de Nederlandse kapitaalmarkt voor buitenlandse gegadigden. Resp. f. 192,5 mln. en f. 276,6 mln. vonden hun weg naar buitenlandse bestemmingen. Volgens insiders zou ook thans in het buitenland grote belangstelling bestaan voor de Nederlandse goedkope gulden.

De huidige constellatie is wel hoogst merkwaardig, doch alleszins menselijk. Hetgeen mag wordt niet gedaan, hetgeen niet is toegestaan wordt fel begeerd. De monetaire autoriteiten laten kapitaaluitvoer in de geldmarktsfeer vrij, juichen deze zelfs toe, doch de buitenlandse vraag is niet meer zo intens, dat een zodanige rente uit de bus komt, dat uitbreiding van de uitzettingen elders voor de aanbidders erg aantrekkelijk is, terwijl voor de kredieten op lange termijn in het buitenland wel grote belangstelling bestaat, maar deze worden door de Nederlandse monetaire autoriteiten niet of nauwelijks toegestaan.

Kapitaalmarkt.

De Telstrook van het levensverzekeringsbedrijf leert ons, dat de beleggingen door deze bedrijfstak in het eerste kwartaal 1960 verder zijn gestegen, nl. van f. 7,56 mrd. tot f. 7,80 mrd. op 31 maart 1960. Ondershandse leningen vormen de hoofdmoot, nl. 51 pCt. van het totaal, vergeleken met ultimo 1959 een lichte, relatieve achteruitgang. De belegging in effecten toonde daarentegen een lichte groei.

Opnieuw kloppen enkele instellingen om geld aan op de kapitaalmarkt. Het omvangrijkste is de aangekondigde obligatie-emissie van de Bank voor Nederlandsche Gemeenten, nl. f. 100 mln. tegen $4\frac{1}{2}$ pCt. à 99 $\frac{1}{4}$. De K.L.M. hoopt een lening van f. 50 mln. te kunnen sluiten, waaromtrent nadere bijzonderheden nog ontbreken.

De beurs heeft wat men noemt een bewogen week achter zich. De hoofdbeweging was echter naar beneden gericht met op het einde van de week een beperkt herstel. Uitblijvende buitenlandse vraag en een begeerte bij bezitters koerswinst binnen te halen, kan het beloop verklaren.

bijv. tot 1 aandeel op 2 converteerbare obligaties, terwijl bij conversie de onderneming een terugbetaling van f. 1.000 per twee obligaties doet. Het agio van de obligatiekoers belooft dan (bij een uitgifte 1 op 1) ongeveer 75 pCt.; de aandeelhouder ontvangt voor zijn claim als voren 150 pCt. (bij 1 op 2 resp. 80 pCt. en 40 pCt.).

Acht de onderneming het wenselijk het aandelencomponent van de emissie te vergroten dan zou de conversieverhouding bijv. 2 aandelen op 1 converteerbare obligatie kunnen worden, terwijl bij conversie f. 500 bijbetaald moet worden door de houder om te voorkomen dat de aandelen onder pari geëmitteerd zouden worden. Bij een koers van de aandelen cum claim van 400 pCt. zou die ex claim weer ca. 250 pCt. bedragen, die van de converteerbare obligatie ca. 400 pCt., de belastingvrije claim ergo weer ca. 150 pCt. (bij 1 op 2 resp. 225, 450 en 175 pCt.). In dit laatste geval is de converteerbare obligatie een haast tweemaal zo speculatief papier als het aandeel, daar de koers elke fluctuatie van de aandelenkoers in bijna (bij 1 op 2 meer dan) dubbele mate meemaakt. Het stock-optie-element domineert nu over het obligatie-element.

Na het bovenstaande zal het duidelijk zijn dat de onderneming zelf de relatieve speculativiteit van de obligaties naar believen kan regelen, echter niet onafhankelijk van de componentsverdeling, tenzij men enig water in de wijn doet en de conversiekoers wel hoger stelt dan 100 pCt., maar nog altijd royaal beneden beurskoers. In dat geval kan men door de grootte van de bijbetaling eveneens de verdeling van de componenten regelen zonder de relatieve speculativiteit evenredig te veranderen. De aandelenclaim bereikt dan echter niet meer zijn maximale waarde.

Het rendement van een 5 pCt. obligatie die 400 pCt. noteert is natuurlijk niet aantrekkelijk, maar rendement is ook niet het doel van deze obligatie, die „plus actionale que l'action” is. Door de keuze van de conversieperiode kan de emittent voorkomen dat houders uit rendementsoverwegingen onmiddellijk na de emissie tot conversie zouden overgaan, hetgeen echter niet waarschijnlijk is.

Elk wat wils.

Wil men evenwel voor de kopers der convertibles de aantrekkelijkheden van het obligatiekarakter behouden, zoals de beperkte koersdalingsmogelijkheid en een nog aanvaardbaar rendement, dan zou de conversiemodaliteit met meer obligaties per aandeel de voorkeur verdienen. Voor de meer speculatief aangelegden zou de modaliteit met meer aandelen voor 1 obligatie attracties hebben. Voor beide modaliteiten lijkt op onze beurs wel plaats. De gekozen voorbeelden zijn willekeurig en tussenvormen zijn denkbaar als men de eis van maximale waarde der claim laat vallen. Inmiddels zijn enkele ondernemingen: Verblifa, Chemische fabriek „Naarden” en N.V. Dekkers, tot uitgifte van convertibles met conversiekoersen beneden beurskoers overgaan. Voor ons een bewijs dat wij in onze opinie niet alleen staan.

Met het bovenstaande hebben wij erop willen wijzen dat de uitgestelde emissie die de uitgifte van converteerbare obligaties is, niet ten koste van de geliefde claim voor aandeelhouders hoeft te gaan en dus evenmin tot de bestending van een bestaande onderkapitalisatie noopt. Een geruststelling ten slotte voor allen, die de ingewikkeldheid van de converteerbare obligaties schuwen, is dat zij, in tegenstelling tot sommige oprichtersbewijzen, na verloop van tijd zichzelf liquideren.

Indexcijfers aandelen.	1953 = 100	4 jan. 1960	24 juni 1960	1 juli 1960
Algemeen		372	434	421
Intern. concerns		547	653	630
Industrie		268	327	319
Scheepvaart		187	163	162
Banken		190	203	202
Cultures		154	148	150

Bron: A.N.P.—C.B.S.

Aandelenkoersen.

	f. 179,20	f. 147,70	f. 140,70
Kon. Petroleum	809	1.004	972
Unilever	835½	1.250	1.211
Philips	514	569	549
A.K.U.	900	838	791
Kon. Ned. Hoogovens	270	330	322
Van Gelder Zn.	186½	141	139½
H.A.L.	340	351	351½
Amsterd. Bank	166	169¾	166
Ver. H.V.A. Mij-en			

New York.

Koersgemiddelde aandelen	679	647	641
Dow Jones Industrials			

Effectieve rendementen obligaties.

	gem. looptijd	8 jan. 1960	24 juni 1960	1 juli 1960
3 pCt. Invest. Cert. ... 4 j.		3,73	3,80	4,00
4½ pCt. Ned. 1959 12½ j.		4,48	4,42	4,41
3½ pCt. Ned. 1955 I ... 17½ j.		4,31	4,32	4,36

Bron: Amsterdamsche Bank, Wekelijkse Rendements- en Koersvergelijking. C. D. JONGMAN.

STATISTIEKEN

PRODUKTIE-INDEXCIJFERS ¹⁾ (1953 = 100) ²⁾

Omschrijving	Jaar-gemiddelden		jan. 1959	febr. 1959	dec. 1959	jan. 1960	febr. 1960	mrt. 1960
	1958	1959						
	Aantal arbeidsdagen ³⁾ ..	23½						
Algemene indexcijfers van de nijverheid ⁴⁾ ..								
Algemene produktie-index	126	138	125	121	144	138	143	160
Idem, gecorrigeerd voor seizoen en lengte van de maand ⁵⁾ ..			129	133	145	148	152	152
Indexcijfers per bedrijfs-klasse:								
Bouwmaterialen en aardewerk	114	122	97	86	115	106	108	121
Chemische nijverheid (excl. aardolieprodukten) ..	136	145	140	135	156	152	153	
Leder- en rubbernijverheid ..	120	137	135	125	140	139	137	
Mijnbouw	110	113	114	103	112	113	109	122
Metaalnijverheid	138	164	139	139	178			
Papierindustrie	129	144	145	131	152	149	152	176
Textielnijverheid	108	112	112	104	117	112	116	
Gas, elektriciteit en water	141	151	166	153	176	176	169	172
Voedings- en genotmiddelenindustrie ..	118	120	104	96	121	107	108	

¹⁾ Bron: C.B.S.

²⁾ De wegingscijfers hebben betrekking op 1949.

³⁾ Onder arbeidsdagen worden verstaan alle dagen, met uitzondering van de zondagen, nieuwjaarsdag, 2e Paasdag, Hemelvaartsdag, 2e Pinksterdag en de beide Kerstdagen. Zaterdagen zijn als halve dagen geteld.

⁴⁾ Exclusief bouwnijverheid.

⁵⁾ Zie voor de berekeningswijze Statistische en econometrische onderzoeken, 4de kwartaal 1958.

PRIJSINDEXCIJFERS VAN HET LEVENSONDERHOUD VAN GEZINNEN VAN HAND- EN HOOFDARBEIDERS ¹⁾ ²⁾

1951 = 100

Aard der gezinsuitgaven	Wegingsfactor (% van totale gezinsuitgaven in 1951)	1959						
		1959	dec. 1959	jan. 1960	febr. 1960	mrt. 1960	april 1960	mei 1960 ³⁾
I Voeding, w.o.	361,4	122	126	128	126	125	125	123
brood, gebak en grutterswaren ..	72,4	120	120	122	122	122	122	124
aardappelen, groenten en fruit ..	55,5	140	163	169	158	159	149	135
suiker, koloniale waren en dranken ..	64,7	114	114	114	114	114	114	114
vlees, vleeswaren en vis ..	62,1	118	118	117	115	114	113	114
oliën en vetten ..	40,7	79	79	79	78	78	78	76
zuivelprodukten (excl. roomboter) ..	66,0	148	150	155	153	152	157	159
II Roken	26,4	111	111	111	111	111	111	111
III Woning, w.o.	209,4	131	132	132	132	132	140	139
huur, water, onderhoud woning ..	79,1	155	156	156	156	156	176	176
woninginrichting en huisraad ..	72,6	101	102	100	101	101	101	100
verwarming en verlichting ..	57,7	138	139	139	139	139	139	136
IV Kleding en schoeisel, w.o.	129,7	86	89	87	89	87	87	87
kleding	102,2	84	86	84	86	84	84	84
schoeisel	27,5	96	99	99	99	99	98	98
V Hygiënische en medische zorg excl. verpl. ziekenfonds, w.o.	48,7	127	127	129	130	131	131	131
reiniging	20,1	106	106	106	107	107	107	107
persoonlijke en gezondheidszorg excl. verpl. ziekenfonds ..	28,6	142	142	146	147	147	148	148
VI Ontwikkeling en ontspanning, w.o. ..	91,3	118	118	118	118	118	118	118
ontwikkeling, ontspanningsverenig. ..	57,4	115	115	115	115	115	115	116
verkeer	33,9	122	123	123	124	124	124	123
VII Vrijwillige verzekeringen en maatschappelijke verplichtingen	62,7	115	117	117	117	117	119	118
Totaal excl. verpl. sociale verzekeringen en loonbelasting ..	929,6	118	121	121	120	120	122	121
Verplichte sociale verzekeringen ..	40,8	246	252	256	254	252	256	254
Totaal excl. loonbelasting ..	970,4	124	126	127	126	126	127	126
Loonbelasting	29,6	104	113	115	113	112	118	115
Totaal	1000,0	123	126	126	126	125	127	126
Totaal excl. A.O.W. Nederland ..		118	121	121	121	121	122	121
Totaal Amsterdam		125	127	128	128	126	129	128
Totaal 's-Gravenhage		125	128	128	128	127	129	128

¹⁾ Bron: Statistisch Bulletin van het C.B.S.

²⁾ De indexcijfers geven het prijsverloop weer van het voor levensonderhoud dienende pakket goederen en diensten zoals dat in 1951 werd aangeschaft door gezinnen van hand- en hoofdarbeiders met een bruto-inkomen in dat jaar van f. 3.000 - f. 5.000 en bestaande uit 4 personen. Voor de voedingsmiddelen geven de indexcijfers van juni 1959 af het prijsverloop weer in 34 gemeenten. De indexcijfers voor de niet-voedingsmiddelen hebben betrekking op het prijsverloop in 21 gemeenten. Dit geldt eveneens voor de indexcijfers van de voedingsmiddelen t/m mei 1959.

³⁾ Voorlopige cijfers.

H. BRONS Jr

MAKELAAR IN ASSURANTIËN

TELEFOON (010) 11.19.80 *

MAURITSWEG 23
ROTTERDAM-2

HOLLANDSCHE SOCIETEIT VAN LEVENSVZERKERINGEN N.V.

Hoofdkantoor Nederland:
Herengracht 475, Amsterdam-C. tel. 221322

Head Office Canada:
1130 Bay Street, Toronto 5

...meer dan anderhalve
eeuw levensverzekering

Het nog al maar snel toemen van het aantal abonnees in het weekblad

wijst er wel op hoezeer dit beleggingsadvies-orgaan, dat specifiek de belangen van de particuliere belegger behartigt, in een behoefte voorziet.

Te verwonderen behoeft dit eigenlijk niet, want Bel-Bel tracht volledig objectief te zijn; het is in begrijpelijke taal geschreven en zeer overzichtelijk van indeling. **Vraagt toezending van gratis proefnummer.**

★

Abonnementen (per jaar f. 19,—; p. kwartaal f. 5,50) kunnen elk kwartaal ingaan, en dienen te worden opgegeven bij de Administratie van „Bel-Bel”, Postbus 42, Schiedam.

PIRELLI

SOCIETÀ PER AZIONI

gevestigd te Milaan.

Ondergetekenden berichten, dat zij vanaf 12 juli 1960 ter beurse van Amsterdam zullen doen verhandelen

**certificaten aan toonder,
vertegenwoordigende 10 aandelen
met een nominale waarde van Lit. 1000 elk,
in bovengenoemde maatschappij.**

De eerste koers zal, rekening houdende met het Nederlandse effectenzegel, de aanmaakkosten der certificaten en de noteringskosten, worden vastgesteld op basis van de slotnotering der aandelen te Milaan d.d. 11 juli 1960.

Exemplaren van een Bericht en afdrukken van de administratievoorwaarden zijn verkrijgbaar bij de kantoren van ondergetekenden te **Amsterdam, Rotterdam** en **'s-Gravenhage**, voor zover aldaar gevestigd.

**NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V.
DE TWENTSCHE BANK N.V.
HOPE & CO.
PIERSON, HELDRING & PIERSON**

Amsterdam, 5 juli 1960.

DR IR M.G. YDO

adviesbureau voor bedrijfsorganisatie

Voor een onzer relaties, een grote scheepswerf met vestiging in Brazilië, zoeken wij een

chef voor de administratie

Deze zal — met behulp van richtlijnen van het hoofdkantoor in Nederland — de administratie moeten opzetten en nadien zelfstandig aan alle administratieve werkzaamheden leiding moeten geven.

Het is tevens de bedoeling deze funktionaris, die rechtstreeks onder de directie zal komen te staan, te laten optreden als hoofd van het gehele administratieve apparaat, dat — naar mag worden verwacht — snel zal uitgroeien tot ± 30 personen.

Voor deze initiatief, grote zelfstandigheid en aanpassingsvermogen vragende funktie komen in aanmerking personen van 35 à 40 jaar, die een grondige kennis hebben van de moderne administratieve methoden en technieken.

Naast opleiding op ten minste middelbaar niveau is noodzakelijk een gedegen ervaring in een soortgelijke funktie opgedaan in een industrieel bedrijf, bij voorkeur een scheepswerf of machinefabriek.

Kennis van de Portugese taal strekt tot aanbeveling; eventueel kan met Engels of Frans worden volstaan.

Met de hand (niet met ballpoint) geschreven brieven met zo volledig mogelijke informatie over opleiding en ervaring worden gaarne zo spoedig mogelijk ingewacht onder Nr. XXXV bij Adviesbureau voor Bedrijfsorganisatie Dr Ir M. G. Ydo, Keizersgracht 407, Amsterdam-C.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van:

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verriijn Stuart,
Prof. J. Zijlstra.

★

Abonnementsprijs f. 22,50;
fr. p. post f. 23,60; voor studenten f. 19,—; fr. per post f. 20,10.

★

Abonnementen worden aangenomen door de boekhandel en door uitgever

**DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM**

IBM 3000

een klein en goedkoop administratie-systeem

80 kolommen met cijfers en letters in een ponskaart van ongeveer de helft van de normale grootte

voor het kleine en middelgrote bedrijf.

Ook al is uw administratie kleiner van omvang dan die van een groot bedrijf, ze is daarom niet eenvoudiger. Toch moet ze voldoen aan dezelfde eisen van snelheid, accuratesse, overzichtelijkheid en informatie-verschaffing.

Het ponskaarten-systeem zou ook voor uw administratie de ideale oplossing bieden, maar tot nu toe was het niet mogelijk een dergelijke installatie rendabel te maken. Het IBM 3000 systeem brengt thans, tegen lage kosten, alle voordelen van een ponskaarten-installatie binnen het bereik van het kleine en middelgrote bedrijf.

1 Sorteermachine

2 Pons- en controle ponsmachine

3 Administratiemachine

IBM

Johan Huizingalaan 257,
Telefoon 020-730866
Amsterdam-west

Kantoren te
Amsterdam, Arnhem,
Eindhoven, Groningen,
Den Haag, Hengelo,
Rotterdam, Tilburg,
Utrecht

CENTRAAL BEHEER

ONDERLINGE VERZEKERINGEN VOOR HET BEDRIJFSLEVEN.

WET - RISICO

Motorrijtuigverzekering: w.a.-dekking voor alle motorrijtuigen
f. 500.000,- per gebeurtenis

Bedrijfs-w.a.-verzekering.

Ongevallenverzekering voor inzittenden van personenauto's.

BRAND - RISICO

Brand- en bedrijfsschadeverzekering voor industriële en
andere objecten. Belangrijke besparingen op de premie.

Verzekerd bedrag ruim 2 miljard gulden.

MOLEST - RISICO

Molestverzekering: ingeschreven bedrag ruim 7 miljard gulden.

Stormverzekering: verzekerd bedrag ruim 1 miljard gulden.

VERVOER - RISICO

Transportverzekering van goederenzendingen in binnen-
en buitenland.

PENSIOEN - RISICO

Ouderdoms-, weduwen-, wezen- en invaliditeitsverzekering van
werknemers. Verzekerd bedrag ruim 1 miljard gulden.

Belegd vermogen 280 miljoen gulden.

**Bos en Lommerplantsoen 1, Amsterdam-West
Telefoon 134971 - Postbus 8400**

Sluit uw verzekering bij de

Algemeene Friesche Levensverzekering-Maatschappij

VEREENIGING VAN LEVENSVERZEKERING EN LIJFRENTEN

„De Groot-Noordhollandsche van 1845”

Algemeene Friesche Brandverzekering-Maatschappij N.V.

LEEWARDEN, BURMANIAHUIS

AMSTERDAM, VAN BRIENENHUIS

ROTTERDAM - DEN HAAG - UTRECHT - GRONINGEN - HENGELO - HAARLEM

DIE UNIVERSITEIT VAN STELLENBOSCH

PROFESSORAAT IN BEDRYFSEKONOMIE

Aansoeke word ingewag om bogenoemde vakante betrekking aan die Universiteit van Stellenbosch, Unie van Suid-Afrika.

Salarisskaal: £ 1,950 × 60 — £ 2,250 × 50 — £ 2,400 p. j.

Aanvangsalaris sal ooreenkomstig kwalifikasies en ondervinding vasgestel word. Vergoeding van reiskoste na die Unie van Suid-Afrika kan gunstig oorweeg word.

Kandidate moet in besit wees van 'n doktorsgraad of gelykstaande kwalifikasie in Bedryfseconomie. Ondervinding van navorsing- en doseerwerk sal 'n sterk aanbeveling wees.

Die suksesvolle kandidaat sal as hoof van die Departement van Bedryfseconomie moet optree, en sal voorlesings moet gee aan beide voor- en nagraadse studente.

Diens moet op 1 Januarie 1961, of so spoedig doenlik daarna, aanvaar word.

Aansoeke vergesel van... gewaarmerkte afskrifte van sertifikate en getuigskrifte, asook van 'n volledige curriculum vitae, moet die Registrateur, Universiteit van Stellenbosch, vóór 27 Augustus 1960 bereik.

EERSTE NEDERLANDSCHE

- PENSIOEN REGELINGEN
- RISICO - HERVERZEKERING VAN PENSIOENFONDSEN

HOOFDKANTOOR
JOHAN DE WITTLAAN 50
's-GRAVENHAGE
TEL. (070) 51.43.51
POSTADRES: POSTBUS 5